

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Maarika Tomingas

**Siseturism Eesti NSV-s aastatel 1946-1960:
Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu Turismi-Ekskursiooni Valitsus ENSV-s
tegevuse näitel**

Magistritöö

Juhendaja: Aigi Rahi-Tamm, PhD

Tartu 2015

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Turismi üldjooned Nõukogude Liidus 1920. aastate lõpust kuni 1960. aastani	9
1.1 Turism Nõukogude Liidus 1920-ndate lõpust kuni II maailmasõjani	9
1.2 Hilisstalinistlik turismipoliitika.....	10
1.3 Muutused turismipoliitikas pärast 1953. aastat	13
2. Turismi-Ekskursiooni Valitsus Eesti NSV-s 1940-1960	16
2.1 Eesmärgid ja ülesanded.....	16
2.2 Institutsionaalne juhtimine.....	18
2.3 Kaader ja kaadripoliitika.....	19
2.3.1 Kaadri koolitamine.....	22
2.3.2 Ekskursioonijuhtide töö hindamine	26
2.3.3 Kaadri sisevastuolud	27
2.4 TEV-i rahastamine ja kontrollimine	29
3. Turismipoliitika rakendamine	32
3.1 Turismi propageerimine.....	32
3.2. Ekskursioonitekstide suunitlus.....	34
3.3 Turistide teenindamine.....	37
3.3.1 Ekskursioonide läbiviimine	37
3.3.2 Matkade korraldamine	40
3.3.3 Transpordiprobleemid.....	43
3.3.4 Eesti NSV turismibaaside tegevus	44
3.3.5 Tuusikud	47
3.4 Nõukoguliku turismipoliitika tulemuslikkusest Eesti NSV-s	50
Kokkuvõte	54
Kasutatud allikad ja kirjandus	57
Summary	65
Lisad.....	67

Sissejuhatus

Eesti inkorporeerimine NSV Liidu koosseisu Teise maailmasõja käigus tõi kaasa ümberkorraldused kõikidel elualadel. Kommunistliku partei ainuvõimu kehtestamise, nõukogulike institutsioonide ja kontrollimehhanismide ülesehitamise, majandus-, kultuuri- ja ühiskonnaelu sovetiseerimisega¹ lammutati iseseisvusaegne omariiklus ning loodi Eesti NSV vundament.² Muuhulgas reorganiseeriti nõukogulikust mallist lähtuvalt ka reisimisega seonduv, Eesti oludesse kanti üle NSV Liidu turismikäsitlus ning selle organisatsiooniline lahendus.

Käesolevas töös uuritakse nõukogudeaegset siseturismi Eesti NSV-s ja seda kitsamalt Nõukogude Liidu piirides siseturismi organiseerinud Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu (ÜAÜKN) Turismi-Ekskursiooni Valitsus (TEV)³ ENSV-s tegevuse näitel, mis ei ole senini põhjalikumalt käsitlemist leidnud. Eesmärgiks on uurida, millised olid nõukogude võimu poolt turismile seatud ülesanded, kuidas toimis organisatsioon sisemiselt ning mismoodi rakendati Turismi-Ekskursiooni Valitsuse kaudu ENSV-s nõukogulikku turismipoliitikat. Töö lähtepunktiks on aasta 1946, mil moodustati Turismi-Ekskursiooni Valitsus Eesti NSV-s. Uurimus piirneb 1960. aastaga, mil hakati turismialast tegevust ümberkorraldama,⁴ ühtlasi muutus siis ka kohaliku Turismi-Ekskursiooni Valitsuse senine nimevorm.⁵ Selliselt on töö fookuseks ajavahemik 1946-1960, mille kestel analüüsitakse nõukoguliku turismi käivitamist ja selle arengut iseloomustavaid aspekte.

¹ Mõistet „sovetiseerimine“ on põhjalikumalt selgitanud Olaf Mertelsmann. „Sovetiseerimise“ mõistest. – Eesti NSV aastatel 1940-1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Tõnu Tannberg (koost.). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, lk 13-29.

² Tõnu Tannberg. Nõukogude Eesti 1940-1953: Uuele režiimile vundamendi rajamise aastad. - Eesti NSV aastatel 1940-1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Tõnu Tannberg (koost.). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, lk 4.

³ Lühiduse huvides kasutakse töös edaspidi nimetust Turismi-Ekskursiooni Valitsus (TEV) ja vastava üleliidulise organisatsiooni kohta Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsus (TEKV).

⁴ Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsuse asemel hakkas Turismi-Ekskursiooni Valitus alluma kohalikule Ametiühingute Nõukogule. Lembit Kiik. Ametiühingud võõra võimu all (1940-1990). Tartu: Greif, 2000, lk 93.

⁵ Alates 1960. aastast kandis Üleliiduline Ametiühingute Kesknõukogu Turismi-Ekskursiooni Valitsus Eesti NSV-s nime ENSV Ametiühingute Nõukogu ENSV Turismi-Ekskursiooni Valitsus ning 1962. aastast ENSV Ametiühingute Nõukogu ENSV Turisminõukogu.

Turismi ning reisimist on tihti kasutatud sünonüümidenä, kuna mõlemad terminid tähistavad liikumist tavakeskkonnast eemale. Turismi on üldiselt defineeritud reisimise ühe kitsama väljundinä, mis hõlmab mõneks ajaks lahkumist igapäevasest elu- ja tööpaigast eesmärginä puhata, avastada või kogeda midagi uut.⁶ Erinevalt läänest, kus turismi tähendust on hinnatud peamiselt majanduslikust aspektist lähtuvalt ning mittepoliitilisenä, olid Nõukogude Liidus turismile seatud esmäjoones poliitilised ja ideoloogilised sihid.⁷

Käesolevas töös kasutatakse mõistet „turism“ nõukogude kontekstist tulenevalt. Nõukogude termin „туризм“ viitas eelkõige aktiivsele füüsilisele tegevusele, ühest kohast teise liikumist seda kas jalutades, matkates või sõiduvahendeid, nagu näiteks jalgratas, kasutades. Sportlikule tegevusele lisaks hõlmas turism ka osavõttu ekskursioonidest. Taolise ringiliikumise eesmärg pidi olema kodumaa tundmaõppimine ning uute teadmiste ja oskuste omandamine.⁸ Reisimist ühte kindlasse sihtkohta, nagu näiteks kuurort või sanatoorium, peeti aga puhkuseks, mis oli mõeldud tööst taastumiseks.⁹ Sellest lähtuvalt ei käsitleta antud töös ENSV kuurortide, sanatooriumide ja puhkekodudega seonduvat, mille koordineerimiseks moodustati 1944. aastal Üleliiduline Ametiühingute Kesknõukogu Kuurortide, Sanatooriumide ja Puhkekodude Eesti Valitsus.¹⁰ Samuti ei käsitleta lähemalt 1950. aastate keskel moodustatud Eesti NSV Haridusministeeriumi Vabariikliku Laste Turismi-Ekskursiooni Jaama tegevust, mille ülesandeks oli noorte, eriti kooliõpilaste hulgas matkade ja ekskursioonide

⁶ Geoffrey Wall. Travel. - Encyclopedia of tourism. Jafar Jafari (ed.). London; New York: Routledge, 2005, p 600; Jafar Jafari. Tourism. - Encyclopedia of tourism. Jafar Jafari (ed.). London; New York: Routledge, 2005, p 585; Dean MacCannell. The tourist: a new theory of the leisure class. Berkeley: University of California Press, 1999, p 13; John Urry. The tourist gaze. London [etc.]: Sage Publications, 2002, p 2-3.

⁷ Oliver Pagel. Politicized tourism between Finland and Estonian SSR, 1950s to 1970s: Ideological and security considerations. – SmART security. Tark turvalisus. Sisekaitseakadeemia toimetised 2011 (10). Lauri Tabur (toim.). Tallinn: Sisekaitseakadeemia, 2011, lk 341-342.

⁸ Anne Gorsuch. There's no place like home. Slavic Review vol. 62, winter, 2003, p 763.

⁹ Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism. Anne E. Gorsuch, Diane P. Koenker (ed.) Ithaca: Cornell University Press, 2006, pp 3. Christian Noack „You have probably heard all about this.“Baltic Seaside Resorts as Soviet Tourist Destinations. – Tourismus im Ostseeraum. Tourism in the Baltic Region. Lüneburg: Nordost Institut, 2011, p 206

¹⁰ Näiteks kuurortides-sanatooriumide kohta on varasemalt koostatud mitmeid uurimusi. Kuurortidest ning nende supelkultuurist on ülevaade Anu Järsi magistritöös. Eesti kuurortide supelkultuurist 19. ja 20. sajandil. Magistritöö. Tartu: 2010. Samuti on ilmunud mitu kogumikku Pärnu ajalooost kuurortlinna. Reis [nõukogude] läände: kuurortlinn Pärnu 1940-88. Artiklite kogumik. Journey to the [Soviet] West: resort town of Pärnu during 1940-88. Collection of articles. Tiit Kask, Aldur Vunk (koost.). Pärnu: Pärnu Linnavalitsus, 2009; Aldur Vunk, Tiit Kask. Pärnu kuurort. Valikud ja otsused. Pärnu: Pärnu Muuseum, 2014.

propageerimine.¹¹ Töös on jäädud ühe konkreetse siseturismiga tegelenud nõukogude institutsiooni – Turismi-Ekskursiooni Valitsus Eesti NSV-s – tegevuse piiridesse, mis oli üks olulisematest siseturismi organiseerinud asutustest.¹²

Historiograafia

Turism interdistsiplinaarse uurimisvaldkonnana on olnud huvipakkuv erinevate erialade esindajatele. Shelley Baranowski ning Ellen Furlough on arvamusel, et erinevalt näiteks geograafidest, sotsioloogidest või antropoloogidest ei pööranudki ajaloolased kuni 21. sajandi alguseni turismile kuigi palju tähelepanu ja seda eriti NSV Liidu kontekstis.¹³ Viimase kümnendi jooksul on nõukogudeaegse turismiga tegelevate uurimuste arv aga märkimisväärselt tõusnud – ilmunud on nii üldkäsitlusi kui ka kitsamatele teemadele keskendatud töid. Lääne ajaloolastest on Nõukogude Liidu sise- ja väliturismi uurimisel silmapaistvat tööd teinud Anne E. Gorsuch¹⁴ ja Diane P. Koenker¹⁵, kes on nii koos¹⁶ kui eraldi välja andnud kogumikke, mis on üldkäsitlustena ühed olulisemad, sisaldades head ülevaadet reisimisest ja puhkamisest NSVL-s. Mõlemad autorid on avaldanud ka kõnealusest teemast mitmeid artikleid.¹⁷

Gennadi Dolženko 1988. aastast pärinev revolutsioonieelse Venemaa ning NSV Liidu turismi ajalugu käsitlev monograafia kannab küll nõukogude ajastule omast pitserit, kuid tõstab esile Aegviidu-Nelijärve turismibaasi kui üht esimestest sõjajärgsetest uutest

¹¹ Eesti NSV Haridusministri käskkiri 24. novembrist 1955. a. nr. 143 – Juhend turismi-ekskursiooni töö korraldamiseks koolis. Tallinn: [Eesti NSV Haridusministeerium], 1956, lk 4.

¹² Anne Gorsuch. There's no place like home. *Slavic Review* vol. 62, winter, 2003, p 762.

¹³ Shelley Baranowski, Ellen Furlough. *Being elsewhere: Tourism, Consumer Culture, and Identity in Modern Europe and North America*. Ann Arbor: Michigan University Press, 2001, p 1, 20.

¹⁴ Anne E. Gorsuch. *All this is your world: Soviet tourism at home and abroad after Stalin*. Oxford: Oxford University Press, 2011.

¹⁵ Diane P. Koenker. *Club Red: Vacation Travel and the Soviet Dream*. Ithaca (N.Y.); London: Cornell University Press, 2013.

¹⁶ *Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism*. Anne E. Gorsuch, Diane P. Koenker (ed.) Ithaca: Cornell University Press, 2006.

¹⁷ Nagu näiteks Diane P. Koenker. *Whose Right to Rest? Contesting the Family Vacation in the Postwar Soviet Union*. – *Comparative Studies in Society and History* Vol 51, No 2, Apr 2009, pp 401-425; Diane P. Koenker. *Travel to Work, Travel to Play: On Russian Tourism, Travel, and Leisure*. – *Slavic Review* Vol. 62, No. 4, Winter, 2003, pp 657-665; Anne Gorsuch. *There's No Place like Home*. *Slavic Review* vol. 62, Winter, 2003, pp 760-785.

turismibaasidest NSVL-s.¹⁸ Tänapäeva vene uurijatelt on ilmunud mitmeid märkimist väärivaid uurimusi, nagu näiteks Igor Orlovi ja Jelena Jurtšikova koostöös valminud „Массовый туризм в сталинской повседневности“¹⁹ ning I. Orlovi, Vardan Bagdasarjani ning mitmete teiste vene autorite ühiskäsitlus nõukogude väliturismist „Советское зазеркалье. Иностранный туризм в СССР в 1930-1980-е годы“.²⁰ Nõukogudeaegsest turismist on ülevaatlikult kirjutanud ka Marina Sokolova²¹ ning Grigori Usõskin.²²

Nõukogude turismi uurimine Eesti kontekstis on olnud üsna pisteline. Välisautoritest on teemaga tegelenud juba eespool mainitud Anne E. Gorsuch, kes on ülevaatlikult kirjutanud Eesti NSV turismist 1950.-1960. aastatel.²³ Autor on käsitlenud ENSV-d kui Nõukogude Liidu „läänt“²⁴ ning uurinud piirkonna atraktiivsust turistide seas.²⁵ Brent McKenzie on andnud ülevaate Eesti nõukogudeaegsetest mälestusmärkidest ning okupatsiooniperioodi meenutavatest tänapäeva turismiobjektidest.²⁶ Käsitluse eripäraks on autori kõnealuse teema asetamine niinimetatud tumeda turismi (dark tourism) konteksti, mis keskendub surma, õuduste ning kannatatustega seotud paikadele.²⁷

Kogumikust „Tourismus im Ostseeraum. Tourism in the Baltic Region“ võib muuhulgas leida eesti etnoloogi Anu Järsi artikli, mis kirjeldab Pärnu nõukogudeaegset

¹⁸ Геннадий Долженко. История туризма в дореволюционной России и СССР. Ростов н/Д : Издательство Ростовского университета, 1988, с. 118.

¹⁹ Игорь Орлов, Елена Юрчикова. Массовый туризм в сталинской повседневности. Москва: РОССПЭН, 2010.

²⁰ Вардан Багдасарян, Игорь Орлов и др. Советское зазеркалье. Иностранный туризм в СССР в 1930-1980-е годы. www.hse.ru/pubs/share/direct/document/64309189 (21.04.2015)

²¹ Марина Соколова. История туризма. Москва: Академия, 2010

²² Григорий Усыскин. Очерки истории Российского туризма. Москва: Издательский Торговый Дом "Герда", 2000.

²³ Anne E. Gorsuch. Estonia as the Soviet „Abroad“ - All this is your world: Soviet tourism at home and abroad after Stalin. Oxford: Oxford University Press, 2011, pp 49-78.

²⁴ Näiteid Eesti läänelikust kuvandist NSVL-s võib leida ka ilukirjandusest. Vene teisitimõtteleja ning kirjaniku Vassili Aksjonovi 1961. aastal ilmunud romaan „Звездный билет“ („Tähepilet“, eesti keeles ilmunud 2009. a) kirjeldab Eestisse puhkama saabuvate Moskva noorte lääneihalust ning seda, kuidas Eesti ja eriti just Tallinn tähendaski neile samahästi kui läänt. Teet Kallas. Vassili Aksojonov ja Eesti. – Vassili Aksjonov. Tähepilet. Tiito Himma (tõlk.) Tallinn: Eesti Päevaleht: Akadeemia, 2009, lk 214-215.

²⁵ Näiteks on Gorsuch koostööd teinud Eesti Kunstiakadeemia teaduri Andres Kure ning praeguse Eesti Filmiarhiivi direktori Eva Näripeaga.

²⁶ Autor annab lisaks ülevaate ka Läti ning Leedu nõukogudeaegsest turismist. Brent McKenzie. Soviet Tourism in the Baltic states. - Dark tourism and place identity. Managing and interpreting dark places. Edited by Leanne White and Elspeth Frew. London; New York: Routledge, 2013, pp 115-128.

²⁷ Philip Stone. A Dark Tourism Spectrum: towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions - Tourism: An Interdisciplinary International Journal 54.2 (2006), pp 147.

suvitusele puhkajaid majutanud kohalike vaatenurgast.²⁸ Nõukogude perioodil toimunud reise on käsitletud ka loovisikute seisukohast. Näiteks on Aive Mandel põhjalikult kirjutanud kirjanike loomingulistest komanderingutest Eesti NSV-s aastatel 1944-1954.²⁹ Käesolevas magistritöös ei käsitleta küll ENSV elanike turismisidemed välisriikidega, kuid esiletõstmist väärivad Oliver Pageli artiklid, mis analüüsivad Eesti NSV ja Soome vahelist turismi 1950.-1960. aastatel Külma sõja kultuurikonflikti kontekstis.³⁰

Turism on inimesi alati köitnud ka väljaspool teadusmaailma. Kujukas näide sellest on rootslane Tomas Alexandersson, kelle huvi Tallinna ning selle nõukogudeaegse turismiajaloo vastu on viinud omanäolise veebilehe „The Tallinn Collector“³¹ tekkeni, kuhu on koondatud pilte ning tekste Tallinnast aastatel 1950-1991 ilmunud turismiraamatutest, postkaartidelt ning brošüüridest, mis on omapäraseks ajastut raamivaks fooniks.³²

Allikad

Käesoleva töö põhiallikateks on Eesti Riigiarhiivis, Ajalooarhiivis ning Eesti Rahva Muuseumis asuvad materjalid. Konkreetsem info Turismi-Ekskursiooni Valitsuse tegevusest Eesti NSV-s pärineb fondist Vabariiklik koondis Eesti Turist (ERA.R-2002), mis hõlmab dokumente aastast 1946 kuni 1992. Täpsemalt sisaldab kõnealune fond põhimääruseid, käskkirju, direktiive, metoodilisi juhendeid, koosolekute ja nõupidamiste protokolle, eelarveid, tööplane, finants- ja tegevusaruandeid, revideerimisakte ja Moskvast asuva üleliidulise keskvalitsuse ning sinise kohaliku

²⁸ Anu Järs. Der Alltag einer Kurstadt. Das Leben in der Sommerfrische Pärnus während der Sowjetzeit aus der Perspektive der Einheimischen. – Tourismus im Ostseeraum. Tourism in the Baltic Region. Karsten Brüggemann (Hrsg.). Lüneburg: Nordost Institut, 2011, S. 222-250.

²⁹ Aive Mandel. Kirjanduse sovetiseerimine Eesti NSV-s aastatel 1944-1954 loominguliste komanderingute näitel. Bakalaureusetöö. Tartu 2009.

³⁰ Oliver Pagel. Finnische Touristen entdecken das sowjetische Tallinn. - Forschungen zur baltischen Geschichte 9, 2014, S. 215-234; Oliver Pagel. Politicized tourism between Finland and Estonian SSR, 1950s to 1970s: Ideological and security considerations. - Proceedings of the Estonian Academy of Security Sciences 10, 2011. Tallinn : Estonian Academy of Security Sciences, 2011, pp 325-343.

³¹ <http://thetallinncollector.com/> (24.03.2015)

³² Ave Tampere. Rootslasest estofiil kogub nõukaaegset Tallinna turismiinfot. 17.01.2014 <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/rootslasest-estofiil-kogub-noukaaegset-tallinna-turismiinfot?id=67633244> (24.03.2015)

Turismi-Ekskursiooni Valitsuse kirjavahetust. Antud uurimuse tarbeks on läbitöötatud materjalid aastast 1946 kuni 1960. Lisaks on töös kasutatud Eesti Ametiühingute Kesknõukogu (ERA.R-1040) ja teisi ametiühinguteemalisi materjale (EAA.271. ja EAA.5311.128). Ametlike tekstide kõrval on püütud avada ka nõukogudeaegsete reisijate reaktsioone ning suhtumist toonastesse ekskursioonidesse. Selleks on kasutatud Eesti Rahva Muuseumi Korrespondentide vastuste arhiivi³³ koondatud inimeste mälestusi. Kõnealuste materjalide puhul peab muidugi arvestama nende paratamatut subjektiivsust, sest sellised tekstid ei rekonstrueeri minevikus olnut, vaid esitlevad neid omaeneselikust vaatepunktist.³⁴

Töö ülesehitus

Käesolev magistritöö jaguneb kolmeks peatükiks. Esimeses antakse lühiülevaade turismist Nõukogude Liidus pärast Teist maailmasõda kuni 1960. aastani. Üldisema tausta tundmine NSVL-i turismikäsitusest on vajalik toimunud arengute ning muutuste markerimiseks. Uurimuse teine peatükk keskendub Eesti NSV-s asunud Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu Turismi-Ekskursiooni Valitsuse eesmärkidele, ülesehitusele ning erinäolisele kaadrile. Töö kolmandas peatükis, uurimuse kõige mahukamas osas, käsitletakse turismipoliitika rakendamist Turismi-Ekskursiooni Valitsuse poolt. TEV-i tegevuse analüüs aitab ühtlasi avada hoobasid, millega inimeste arusaamu mõjutati ning nende hoiakud nõukogude jaoks sobivaks kujundada püüti.

³³ Tegu on ERM-i suurima arhiiviga, mis sisaldab vastuseid muuseumi koostatud küsimuslehtedele, võistlustöid ja muid kirjutisi etnograafilistel ning kultuuriloolistel teemadel.

<http://www.erm.ee/et/Teadus-ja-kogud/Kogud/Arhiiv/Korrespondentide-vastuste-arhiiv> (17.04.2015)

³⁴ Eve Annuk. Totalitarismi ja/või kolonialismi pained: miks ja kuidas uurida nõukogude aega? - Võim&kultuur. Arvo Krikmann, Sirje Olesk (toim.) Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum, 2003, lk 25.

1. Turismi üldjooned Nõukogude Liidus 1920. aastate lõpust kuni 1960. aastani

Nõukogude Liidus liikus turism kõrvuti poliitikaga, seepärast omasid turismi arengus kujundavat rolli võimu vajadused ning eesmärgid. Järgnev lühiülevaade käsitleb nõukoguliku turismipoliitika üldisemaid jooni 1920. aastate lõpust kuni 1960. aastani.

1.1 Turism Nõukogude Liidus 1920-ndate lõpust kuni II maailmasõjani

1920. aastate lõpus ja 1930. aastate alguses diskuteeriti nõukogude ajakirjanduses elavalt selle üle, mis on turismi tähendus laiemalt ning mis suunas see peaks arenema. Üheks domineerivamaks suunaks sai 1920. aastate lõpust proletaarne turism, mille propageerimisega pidi tegelema Proletaarse Turismi ja Ekskursiooni Ühing.³⁵ Ühing hakkas innukalt propageerima nii-öelda tõelist, proletaarset turismi, mis pidi olema kättesaadav kõigile Nõukogude kodanikele ning mille ametlikeks eesmärkideks oli kodumaa tundmaõppimine ja uute teadmiste omandamine.³⁶ Tegelikult olid proletaarse turismi eesmärgid palju laialdasemad. Proletaarses turistis nähti aktivisti, kes tegi reisides peatusi maakohtades, et selgitada nõukogude külaelanikele kultuurse elu ideid ja anda neile edasi enda uusi teadmisi.³⁷ Lisaks pidid nad aitama maainimestel näiteks traktoreid parandada ning raadiod seadistada. Andmaks oma panust sotsialismi ülesehitusse, tuli neil välja selekteerida sisevaenlasi,³⁸ kelleks näiteks maapiirkondades olid kulakud.³⁹ Niisiis oodati proletaarsetelt turistidelt abi maa kulakutest puhastamisel.⁴⁰

³⁵ Общество пролетарского туризма и экскурсий. Ühing oli algselt vabatahtlike ühendus, omades tiheidaid sidemeid kommunistliku parteiga. Diane P. Koenker. The Proletarian Tourist..., p 120.

³⁶ Ibid, pp 119-120; Diane P. Koenker. Club Red..., p 64.

³⁷ Seejuures tuli proletaarsel turistil liikuda jalgsi, ratta, hobuse, paadi või laevaga, mitte aga rongi, bussi või autoga, mida peeti kodanlikeks transpordivahenditeks. Diane P. Koenker. The Proletarian Tourist..., pp 128-129.

³⁸ Karsten Brüggemann. Kultuuriline külm sõda Moskva tagalas: kultuurse puhkeaja muutuvad mustrid stalinismijärgses NSV Liidus. - Eesti Kunstimuuseumi toimetised. Proceedings of the Art Museum of Estonia 3[8], 2003. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2013, lk 85.

³⁹ Paul R. Gregory. Terror by quota: state security from Lenin to Stalin: (an archival study). New Haven (Conn.); London: Yale University Press, 2009, p 117

⁴⁰ Karsten Brüggemann. Kultuuriline külm sõda..., lk 85.

Taolist aktiivse turismindusevormi hakati peagi aga kritiseerima, sest peamine sihtmärk – töölised – ei ilmutanud erilist huvi proletaarse turismi vastu.⁴¹ 1936. aastal lõpetaski Proletaarse Turismi ja Ekskursiooni Ühing tegevuse ning selle asemel alustas tööd Üleliiduline Ametiühingute Kesknõukogu Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsus.⁴² Nüüdsest peale hakkasid turismipoliitikat võimudele sobivas suunas kujundama ametiühingud, mis pidid mobiliseerima inimesi ühtseks turismi harrastavaks nõukogude rahvaks.

Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsuse ning ametiühingute kaudu oli võimalik osta tuusikuid. Üsna tihti valisid inimese tuusiku, millega sai veeta 20 päeva ühes turismibaasis, võimalusega osaleda päevastel ekskursioonidel, mis viisid kohalike vaatamisväärsustega tutvuma. Turismibaasid pakkusid turistidele majutust, toitlustamist, võimalust mängida erinevaid pallimänge, nagu võrk-, korv- ja jalgpall, ning õhtust meelelahutust.⁴³ Osa tuusikuid aga reserveeriti premeerimaks kiiduväärt teenete eest ning neid jagati töötajatele ametiühingute kaudu tasuta.⁴⁴ Kuna tuusikute saamine oli tihtipeale seotud töö ning staatusega, siis oli erinevates asutustes töötavatel abielupaaridel väga raske saada kaht identset tuusikut.⁴⁵ Perekonnad, kes soovisid sellest hoolimata koos reisida, tegid seda tihtipeale omapäi ning ilma tuusikuta.⁴⁶

1.2 Hilisstalinistlik turismipoliitika

Hilisstalinistlikku turismipoliitikat iseloomustas kodumaa-kesksus ning siseturismi tähtsustamine.⁴⁷ Võimud nägid siseturismis vahendit, millega sai luua füüsiliselt tervet, ideoloogiliselt õigesti mõtlevat ja patriootlikku nõukogude kodanikku. Ringi liikumine pidi aga tugevdama tervist, mis omakorda võimaldas nõukogude turistil anda oma osa

⁴¹ Ibid, lk 86.

⁴² Eva Maurer. *Al'pinzim as Mass Sport and Elite Recreation: Soviet Mountaineering Camps under Stalin. - Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism.* Anne E. Gorsuch, Diane P. Koenker (ed.) Ithaca: Cornell University Press, 2006, p 148; Геннадий Долженко. История туризма в дореволюционной..., с. 105.

⁴³ Diane P. Koenker. *Whose Right...*, p 409.

⁴⁴ Ibid, p 407.

⁴⁵ Ibid, p 417.

⁴⁶ Anne E. Gorsuch. *There's no Place...*, p 770.

⁴⁷ Christopher Endy. *Tourism. – Encyclopedia of the Cold War. Volume 2, K - Z. Index.* Ruud van Dijk (ed.). New York; London: Routledge, 2008, p 904.

kommunistliku ühiskonna ülesehitamisse. Õige sotsialistliku kodumaa mõistmine pidi aga tulema külastades ajaloolisi paiku ja NSVL-i tähtsust rõhutavaid kohti.⁴⁸ Erilise staatuse omandas siinjuures Suure Isamaasõja kangelaslikkuse propageerimine.⁴⁹ Sõjajärgsed ekskursioonid olidki esmajoones värskest püstitatud monumentide ja mälestiste juurde ning kalmistutele, mis märkisid Nõukogude Liidu sõjalisi võite. Tihti peale valmisid sõjamonumendid kiiremini, kui suudeti purustatud linnu taastada. Ekskursioonidel käimine ja kodumaa ajaloo ning sõjaliste võitude tundmine oli üks abivahend rahva kultuurilisel kasvatamisel. Ka Komsomoli Keskkomitee nimetas siseturismi üheks kõige olulisemaks noorte harimise ning patriootlikkuse kasvatamise vormiks, mis pidi kaasa aitama Nõukogude Liidu „prestiiži kinnitamisele“.⁵⁰

Siseturismi propageerimiseks püüti inimestesse sisendada, et vaid Nõukogude Liidu piirides ootab neid ees soe ja lahke vastuvõtt ning ehkki liiduvabariigid erinesid üksteisest, oli igal pool NSVL-is võimalik end koduselt tunda.⁵¹ Välismaad kujutati seevastu negatiivse ning ebasõbraliku paigana, mida Nõukogude Liidu kodanikel soovitati kindlasti vältida. Lääne kujutamine vaenlasena oli võimude üks lahendus, kuidas keerukate välispoliitiliste pingetega toime tulla.⁵² Ajakirjades võis samuti leida siseturismi propageerivaid artikleid, mis kirjeldasid positiivsetes toonides liiduvabariikides reisimist. Moskva kui „sotsialistliku kodumaa süda“ pidi seejuures olema kõigile eeskujuks. Moskva erilisest rollist annab aimu tõsiasi, et paljud reisiartiklid algasid ja lõppesid Moskvaga, lisaks oli pealinna kohta olemas palju kirjalikke reisijuhte ning sinna toimus arvukalt ekskursioone.⁵³

II maailmasõja järel oli endiselt üheks põhilisemaks siseturismi organiseerivaks asutuseks Nõukogude Liidus Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsus.⁵⁴ 1945. aastast taas tööd alustanud organisatsioon pidi silmitsi seisma sõjajärgsete muredega: turismibaasid

⁴⁸ Anne E. Gorsuch. *There's no Place...*, pp 761-764.

⁴⁹ Suure Isamaasõja abil tõsteti esile Nõukogude Liidu üliolulist rolli natsismi ja fašismi alistamisel ning esitleti NSVL-i kui rõhutatud rahvaste „vabastajat“. Timothy Johnston. *Being Soviet: identity, rumour, and everyday life under Stalin 1939-1953*. Oxford: Oxford University Press, 2011, p 127.

⁵⁰ Anne E. Gorsuch. *There's no Place...*, pp 771-772.

⁵¹ *Ibid*, p 776

⁵² Anne E. Gorsuch. *Time Travelers: Soviet Tourists to Eastern Europe*. - *Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism*. Anne E. Gorsuch, Diane P. Koenker (ed.) Ithaca: Cornell University Press, 2006, p 205.

⁵³ *Ibid*.

⁵⁴ Anne E. Gorsuch. *All this is your world...*, p 30.

ja -hooned olid halvas seisus, mistõttu oli turistide majutamine raskendatud,⁵⁵ puudu oli kvalifitseeritud tööjõust ning suuri probleeme valmistas reisijate transportimine ühest kohast teise.⁵⁶

1945. aasta detsembris Moskvast toimunud Üleliidulise Ametiühingute Kesknookogu XIV pleenumil oli üheks aruteluteemaks ka turism, mille puhul peeti oluliseks selle sõjaeelse olukorra taastamine. Eesmärgi saavutamiseks võeti sihiks aktiivse ning hariva puhkeaja senisest veelgi suuremat propageerimist. Aktiivse ning hariva puhkeaja parimaks vahendiks peeti sportlike matkade ja ekskursioonide korraldamist, mis pidid kaasa aitama tööliste kultuurilise silmaringi laiendamisele ning kodumaa tundmaõppimisele. Eesmärkide saavutamiseks tehti ÜAÜKN Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusele 1946. aasta suvel ülesandeks „huvitavate ekskursioonide korraldamine, et turism ning kohalikud matkad muutuksid populaarseks.“⁵⁷ Eesmärk oli viia turism massidesse. Lisaks tuli 1946. aasta suvehooajaks välja töötada uued turismimarsruudid, taastada turistide majutuskohade võrk ning anda välja reisimiseks vajalikud teatmikud ja teejuhid.⁵⁸ Samuti tõdeti pleenumil, et senisest tõhusamalt tuleks korraldada ka aruandlust, kontrollimaks turismiasutuste majanduslikku tegevust⁵⁹ ning üleüldist toimimist.⁶⁰ Niisiis sõnastati pleenumil Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsuse ülesanded ning tegevuskava, millest lähtuvalt tuli organisatsioonil kujundama hakata sõjajärgset nookogulikku turismipoliitikat. 1948. aastal toimunud Üleliidulise Ametiühingute Kesknookogu XVII pleenumil oldi aga sunnitud tunnistama, et endiselt oli palju tegemata tööd ning kurdeti turistide vähese arvu üle. Sõjajärgsetel aastatel oli tööliste huvi reisimise vastu üsnagi vähene, mille üheks põhjuseks oli kahtlemata napid rahalised võimalused.⁶¹

⁵⁵ Karsten Brüggemann. Kultuuriline külm sõda..., 2013, lk 87.

⁵⁶ Anne Gorsuch. There's no Place..., pp 767-768.

⁵⁷ Üleliidulise Ametiühingute Kesknookogu XIV pleenum (Kõned ja otsused). Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1946, lk 57-58.

⁵⁸ Ibid, lk 103.

⁵⁹ Probleeme valmistasid mõnedes paikades aset leidnud inventari vargused ning müümised. Selle vältimiseks tuli revideerida majanduslikku tegevust vähemalt kord aastas. Ibid, lk 42.

⁶⁰ Ibid, lk 42.

⁶¹ Turismireisijate arv hakkas tasapisi kasvama alles 1950. aastatel. Anne Gorsuch. There's no Place..., p 769.

Viis aastat pärast II maailmasõja lõppu ei olnud olukord paranenud, sest tingimused nõukogude turismibaasides ja teistes majutuspaikades olid endiselt ideaalsest kaugel. Režiim püüdis seejuures näidata, et raskuste põhjuseks olid kohalikud probleemid ning puudused, mitte aga riigi ebapiisav panus. Üheks vahendiks, mille kaudu sai partei demonstreerida huvi inimeste heaolu suhtes, oli ajakirjandus. Näiteks võis 1952. aastal ajalehest „Известия“ lugeda riigi pidevatest pingutustest organiseerida tööliste puhkusi.⁶²

Üldiselt sai siseturismi propageerimisest muuhulgas üks võimalus Nõukogude kodanikele meelde tuletada sotsialistlikus süsteemis elamise kasulikkust ja panna neid keskenduma selle positiivsetele omadustele ning samaaegselt kritiseerida teravalt läänt.⁶³ Seepärast oli üsna tavapärane praktika nõukogude kodanikele pidevalt rõhutada, kui vedanud neil oli, kuna NSVL-is oli puhkus seadusega ettenähtud õigus. See oli erinev „kasumile orienteeritud kodanlikest riikidest, kus puhkamist said endale lubada vaid jõukamad“.⁶⁴ Liiduvabariike kirjeldatigi vaid ülivõrdes, samas kui näiteks Ameerika Ühendriike kujutati räpaste ja hooletusse jäetud linnadega, mis olid täis varastamist ning raiskamist.⁶⁵

1.3 Muutused turismipoliitikas pärast 1953. aastat

Stalini võimuajal ei olnud nõukogude kodanikel lubatud külastada välisriike, mille taga oli soov viia nende suhtlus võõramaalastega nulli lähedale. Nii loodeti kontrollida inimeste suhtumist režiimi ning vältida võimalikku teisitimõtlemist.⁶⁶ Hruštšovi⁶⁷ võimuletulek tõi aga kaasa uue suuna nõukogude turismipoliitikas. Senise innuka siseturismi propageerimise asemel võis 1950. aastate teisel poolel ajakirjandusest

⁶² Ibid, p 785.

⁶³ Samas oli see ka Nõukogude kodanikele endile veenmisvahendiks – turism pakkus lootust, et elu pärast sõda areneb millekski paremaks. Ibid.

⁶⁴ Ibid, p 769.

⁶⁵ Ibid, pp 779, 785.

⁶⁶ Ibid, p 760; Nigel Gould-Davies. The Logic of Soviet Cultural Diplomacy. - Diplomatic History vol. 27, p 198.

⁶⁷ Hruštšovi biograafi William Taubmani sõnul oli Hruštšov suur reisihuviline, kellele eriti meeldis käia välismaal. William Taubman. Khrushchev: The Man and his Era. New York: Norton, 2003, p 408.

lugada, kuidas iga nõukogude kodanik võib soovi korral puhkuse veeta välismaal, sest teda ootab „sõbralik vastuvõtt igal pool“.⁶⁸

Uus kurss nõukogulikus turismipoliitikas oli seotud võimu välispoliitiliste eesmärkidega, milleks muuhulgas oli soov tugevdada NSVL-i, vähendades võimalusi tuumasõja vallandumiseks, ning propageerida sotsialistliku ühiskonna hüvesid väljaspool idablokki. Avardades enda välissuhtlust „rahumeelse kooseksisteerimise“⁶⁹ vaimus, loodeti parandada ka riigi negatiivset reputatsiooni lääne silmis.⁷⁰ Väliturism hakkas seega Külma sõja tingimustes läänega aset leidnud võistluses Nõukogude Liidu jaoks olulist rolli kandma.⁷¹

Märgilise tähendusega oli 1955. aasta kevadel vastu võetud NLKP Keskkomitee otsus, millega Nõukogude kodanikel lubati reisida välismaale. Kõnealuse otsuse kohaselt said inimesed esialgu vaid küll sotsialismimaadesse reisida ning alles „järgnevatel aastatel“ lääneriikidesse, kuid reaalsus osutus teiseks. 1955. aasta septembris külastasid 38 nõukogude turisti Rootsit.⁷² Seejuures muutus üheks olulisemaks väliturismi organiseerivaks asutuseks 1929. aastal asutatud Inturist, mis esialgu oli loodud reisiagentuurina Nõukogude Liitu külastada soovivate välismaalaste jaoks.⁷³

Kuigi tolaegne nõukogude võim julgustas võõrsile reisimist, oli välismaale saanute arv siiski limiteeritud ning kõiki soovijaid sinna ei lubatud. Esmalt tuli läbida põhjalik kontroll ning isegi, kui välismaale pääseti, toimus ka piiri taga nõukogude turistide jälgimine.⁷⁴ Välisreisil viibivalt nõukogude turistilt oodati Nõukogude Liidu prestiiži kinnitamist. Selleks pidid turistid „müüma“ Nõukogude Liitu – suheldes kohalikega,

⁶⁸ Anne. E Gorsuch. *Time Travelers...*, pp 205-206

⁶⁹ Anne E. Gorsuch. *All this is your world...*, p 14.

⁷⁰ Oliver Pagel. *Politicized tourism ...*, pp 342; Nigel Gould-Davies. *The Logic of Soviet...*, p 193.

⁷¹ Ka USA nägi väliturismis olulist vahendit, mis võiks kaasa aidata Külma sõja võitmisele. Anne E. Gorsuch. *All this is your world...*, p 14.

⁷² Kuigi tolaegne võim julgustas võõrsile reisimist, siis massiliselt sinna nõukogude turistid siiski ei pääsenud ning kõik soovijad välismaale reisida ei saanud. Välismaised sihtkohad olid võimalikud peamiselt Nõukogude poliitilisele, teaduslikule, spordi- ja kultuurieliidile. Anne E. Gorsuch. *Time Travelers...*, p 206.

⁷³ Anne E. Gorsuch. *All this is your world...*, p 15. Lisaks sai välismaale reisida näiteks ametiühingu organisatsioonide ning Komsomoli turismiorganisatsiooni, Sputnik, kaudu. Anne. E Gorsuch. *Time Travelers...*, p 206.

⁷⁴ Anne E. Gorsuch. *All this is your world...*, p 17.

tuli turistidel teha propagandatööd ning reklaamida NSVL-i, selle poliitikat ning ideoloogiat. Lisaks pidid nõukogude kodanikud võõrsil käituma kultuurset ning olema alati korrektse välimusega.⁷⁵ Külma sõja aegse nõukogude väliturismi lahutamatuks osaks sai ka tarbimine, mis ühest küljest tähendas võimalust hankida defitsiitset kaupa, aga teisalt uute teadmiste omandamist ning tutvumist võõrsil näiteks kohaliku teaduse, kultuuri, kunsti ning ajalooga.⁷⁶

⁷⁵ Anne E. Gorsuch. *Time Travelers...*, pp 221, 223, 226.

⁷⁶ Anne E. Gorsuch. *All this is your world...*, p 4.

2. Turismi-Ekskursiooni Valitsus Eesti NSV-s 1940-1960

Uurimaks nõukoguliku turismipoliitika rakendamist Eesti NSV-s Turismi-Ekskursiooni Valitsuse näitel, on esmalt vajalik omada ülevaadet süsteemi toimimisele laiemalt: missugused olid TEV-i funktsioonid, millest lähtuti organisatsiooni tegevust korraldades, milline oli kõnealuse asutuse institutsionaalne ülesehitus ning kelle vahendusel turismipoliitikat rakendati. Lisaks on oluline tähelepanu pöörata kontrollimehhanismidele, mis mõjutasid institutsiooni tegevust.

2.1 Eesmärgid ja ülesanded

1946. aasta kevadel Tallinnas aadressil Tõnismäe 10 tegevust alustanud Turismi-Ekskursiooni Valitsus ENSV-s pidi vastavalt ideoloogilistele kaanonitele ellu viima nõukogulikku turismipoliitikat ja täitma neid funktsioone, mis olid võimu poolt turismile ette nähtud. Nii nagu kõikjal Nõukogude Liidus sai turismist Eesti NSV-s üks osa sotsialistlikust ning poliitilisest kasvatuses ja kodumaa tundmaõppimisest, mille tulemusena pidi sündima patriootlik, lojaalne ning füüsiliselt terve⁷⁷ nõukogude inimene. Täpsemalt olid Eesti NSV Turismi-Ekskursiooni Valitsus eesmärgid sõnastatud asutuse põhimääruses: „näidata ja tutvustada töörahvale Suure Isamaasõja kangelastegusid, kodumaa sotsialistlikku ülesehitamist, nõukogude rahvaste kultuuri kasvu, majandust, geograafiat, looduslikke rikkusi, aga samuti populariseerida turismi, nagu töörahva massi kultuuripuhkust.“⁷⁸

Nimetatud eesmärkide praktiliseks täideviimiseks tuli TEV-il:

- 1) organiseerida ja propageerida turismi, korraldades jalgsimatku, auto-, ratta-, suusa paadireise ning ekskursioone linnas ja maal, külastusi muuseumidesse, tööstusega tegelevatesse asutustesse, loodusesse
- 2) välja anda käsiraamatuid, teejuhte, tutvustavaid trükiseid, reklaamplakateid, fotoalbumeid, postkaarte
- 3) pakkuda majutuspaiku turistidele
- 4) teenindada turiste

⁷⁷ Turismi ning aktiivse ringi liikumise positiivsest mõjust tervisele kirjutati juba 1930. aastatel, mil Eesti Turistide Ühingu (ETÜ) ajakirjast „Turismi Teataja“ võis 1938. aastal lugeda, et „Turism on suureks ja väärtuslikuks allikaks tervise parandamisel ja kohendamisel.“ Turismi Teataja 1938. a nr 4, lk 102.

⁷⁸ Положение о Туристско-Экскурсионном Управлении Всесоюзного Центрального Совета Профессиональных Союзов по Эстонской ССР. 20.04.1946. ERA.R-2002.1.2, l 1.

- 5) organiseerida transport turistide ja ekskursantide teenindamiseks
- 6) välja töötada metoodilised materjalid⁷⁹
- 7) korraldada kursuseid, seminare ja täiendkoolitusi kaadriks
- 8) organiseerida näituseid ja läbi viia konverentse, koosolekuid, loenguid ning ettekandeid.⁸⁰

Lähtuvalt põhimääruses seatud eesmärkidest ning ülesannetest pidi TEV kujundama uut, siseturismi soosivat poliitikat ja alustama praktikas siinse turismi ühendamist nõukogude turismiga. Sellega omandas turism – sarnaselt ülejäänud eluvaldkondadega – tugeva ideoloogilise⁸¹ mõõtme. Ideoloogiast sai abinõu, millega loodeti muuhulgas võimalikult ruttu läbi lõigata varasemad traditsioonid ja toetada uute nõukogulike institutsioonide ning ühiskondlike struktuuride toimimist.⁸² Turismist sai omakorda üks meede, millega ideoloogiat intensiivselt levitada ning mille abil püüdis võim enda positsiooni hoida ning tugevdada. Kuna ideoloogia kehtestab end propaganda kaudu,⁸³ siis muutus propagandatöö turismipoliitika üheks oluliseks osaks. Garth S. Jowett ning Victoria O'Donnelli on propagandat iseloomustanud kui tahtlikku, süstemaatilist püüdu vormida inimeste ettekujutusi, manipuleerida tunnetustega ning suunata inimeste käitumist nii, et ta täidaks propagandisti eesmärgi.⁸⁴ Taoline konkreetsete eesmärkidega ja ülesannetega tegevus mõtestab tabavalt nõukoguliku turismi olemust ning funktsioone, mille lahutamatuks osaks olid ideoloogia ja propaganda.

TEV-i koordineerida jäi ka Eesti NSV turismibaaside tegevus. Etteruttavalt võib öelda, et uuritava ajaperioodi vältel alustas ENSV-s tööd kolm turismibaasi, kuid lähtuvalt olemasolevatest arhiivimaterjalidest, käsitleb käesolev töö peamiselt kaht neist -Tallinna ning Aegviidu-Nelijärve turismibaasi.

⁷⁹ Metoodiliste tööde ja materjalide all peeti silmas ekskursioonitekste.

⁸⁰ Положение о Туристско-Экскурсионном Управлении Всесоюзного Центрального Цовета Профессиональных Союзов по Эстонской ССР. 20.04.1946. ERA.R-2002.1.2, 1 1-2.

⁸¹ Ideoloogiat käsitletakse siinkohal kui „suure filosoofilise süsteemi programmi ja retoorilist rakendust, mis äratav inimesed poliitilisele tegevusele ja võib anda strateegilisi juhtnööre selleks tegevuseks.“ Mark N. Hagopian. Režiimid, liikumised, ideoloogiad: võrdlev sissejuhatus poliitikateaduses. M. Haab (tõlk.). Tallinn: Olion, 1993, lk 308.

⁸² Tiiu Kreegipuu. The ambivalent role of Estonian press in implementation of the Soviet totalitarian project. Tartu: Tartu University Press, 2011, p 77.

⁸³ Anu Raudsepp, Karin Hiiemaa. Vaenlase kuvandi loomine 1920.-1930. aastate NSV Liidu eestikeelses õppekirjanduses. – Tuna 2013, nr 2, lk 87.

⁸⁴ Gareth S. Jowett, Victoria O'Donnell. Propaganda and persuasion. Los Angeles: Sage, 2011, p 13.

2.2 Institutsionaalne juhtimine

Turismipoliitika elluviimiseks rakendati tööle vastavad institutsioonid, mis pidid vahendama kõrgemalt poolt tulevaid juhiseid.⁸⁵ Nõukogudeaegse võimuaparaadi üheks iseloomulikuks tunnuseks oli see, et lõplik otsustusõigus kõigis küsimustes kuulus kommunistlikule parteile kui võimustruktuuri kõige olulisemale lülile.⁸⁶ Samas oli nõukogude institutsionaalsele skeemile omane selle üldine keerukus ja raskesti jälgitavus, mille tingisid tohutu bürokratiseeritus, käsuliinide paljususe ning topeltalluvussuhted.⁸⁷ Liiduvabariikides oli nõukogude institutsionaalse süsteemi üheks eripäraks muuhulgas see, et enamasti alluti otseselt või kaudselt identsele emainstitutsioonile Moskvale.⁸⁸ Turismi valdkond ei olnud siinkohal erand.

Täielikult parteilisele juhtimisele allutatud Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu⁸⁹ üheks allorganisatsiooniks olnud Üleliiduline Ametiühingute Kesknõukogu Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsus (TEKV) ülesandeks oli juhtida ning kontrollida kõikide liiduvabariikide Turismi-Ekskursiooni Valitsusi, sealhulgas TEV-i Eesti NSV-s. Alludes küll otseselt Moskvale, tuli kohalikul TEV-il turismi propageerimisel ning organiseerimisel teha koostööd Eesti NSV Ametiühingute Kesknõukoguga.⁹⁰ Samuti pidid Turismi-Ekskursiooni Valitsuse töötajad kohustuslikus korras osa võtma

⁸⁵ Tiiu Kreegipuu. Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944-1954. – Eesti NSV aastatel 1940-1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, lk 372.

⁸⁶ Tõnu Tannberg. Kuidas ja kelle abil valitseti Eesti NSV-d. – Akadeemia 2003, nr 7, lk 1486.

⁸⁷ See on tihtipeale ka takistuseks selgete ning üks-ühele alluvusvahekordade välja toomisel. Tiiu Kreegipuu. Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944-1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel. Magistritöö 2005, lk 139.

⁸⁸ Raili Nugin. Institutsioonide roll nõukogude kunstipoliitikas ning neist lahtirakendamise mõjud 1990. aastatel. – Acta Historica Tallinnensia 2004 (8), lk 65.

⁸⁹ Üleliidulisel Ametiühingute Kesknõukogul olid üsna laialdased funktsioonid, sealhulgas töötajate poliitilise teadmiste tõstmine ja nõukogude patriotsismi kasvatamine, mille üheks abivahendiks oli turismi propageerimine. Eesti NSV Ametiühingute Kesknõukogu Presiidiumi määrus 06.04.1948. a. EAA.5311.128.38, l 3; NSV Liidu Ametiühingute põhikiri. Tallinn: Rakendustrükiste kirjastus, 1949, lk 4, 6; Lähemalt võib ametiühingute tegevusest Nõukogude perioodil lugeda Lembit Kiige monograafiast. Lembit Kiik. Ametiühingud võõra võimu all (1940-1990). Tartu: Greif, 2000.

⁹⁰ 1948. aastast Eesti NSV Ametiühingute Nõukogu. Tegu ei olnud samuti iseseisva institutsiooniga, vaid Üleliidulisele Ametiühingute Kesknõukogule alluva organisatsiooniga. Lembit Kiik. Ametiühingud võõra võimu..., lk 8; Постановление Эстонской Республиканской межсоюзной конференции профсоюзов 21 марта 1951 г. EAA.R-271.1a.35, l 24; Kirjavahetus Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusega. ERA.R-2002.1.61, l 114.

Ametiühingute presiidiumitest.⁹¹ Lisaks tuli TEV-il teha koostööd Eesti NSV Ministrite Nõukogu⁹² juures asunud Kehakultuuri- ja Spordikomiteega.⁹³

Kui teorias oleks TEV ning ENSV ametiühinguorganisatsioonid pidanud omavahel koostööd tegema, siis praktikas sellega hakkama ei saadud. Vastupidi – tavapärane oli vastastikune süüdistamine ning etteheidete tegemine.⁹⁴ Minimaalselt suheldi ka Kehakultuuri- ja Spordikomiteega turismialastes küsimustes.

2.3 Kaader ja kaadripoliitika

Nõukogude Liidus pöörati kaadriküsimusele kõikides valdkondades palju tähelepanu.⁹⁵ Olulised märksõnad olid nii kaadri valimine, kasvatamine, ettevalmistamine kui ka paigutamine, sest just kaadrist sai kõrgemate organite otsuste praktiline elluviija.⁹⁶

Lähtuvalt nõukogude mudelist juhtis Eesti NSV Turismi-Ekskursiooni Valitsuse tööd direktor, kelle ametisse määramise ning vabastamise üle otsustas Moskvast asuv Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsus. Direktori kohuseks oli valitsuse töö juhtimine, tegeldes täpsemalt kokkulepete ning tehingute sõlmimisega, varade ja finantsplaanide kontrollimisega, töötajate ametisse nimetamise ning vabastamisega⁹⁷ ja valitsuse esindamisega. Vajadusel asendas teda vanemmetoodik või pearaamatupidaja.⁹⁸ 1946. aastal sai ENSV-s asuva TEV-i direktoriks Raimund Lass, kelle vahetas 1948. aastal välja Johannes Puh. Viimase asemel asus 1958. aasta septembrist tööle Asta Rebane. Lisaks direktorile kuulusid valitsuse koosseisu sekretär, metoodikud, ekskursioonijuhid,

⁹¹ Näiteks sai matkajuht Kuuskler hoiatuse selle eest, et ta ei võtnud 1953. aasta 7. mail toimunud presiidiumist osa. Nõupidamine 03.05.1953. ERA.R-2002.1.63, lk 19

⁹² 1946. aastani Eesti Rahvakomissaride Nõukogu.

⁹³ Tegu oli Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu (1946. aastani NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu) juures asunud Üleliidulise Kehakultuuri- ja Spordikomitee territoriaalorganisatsiooniga; Постановление Эстонской Республиканской межсоюзной конференции профсоюзов 21 марта 1951 года. EAA.R-271.1a.35, lk 24

⁹⁴ Näiteks 1957. aasta juunis süüdistas ENSV Ametiühingute Nõukogu TEV-i turismi arendamise pidurdamises. TEV-ile pandi süüks seda, et puudusid kaasaegne eestikeelne turismialane kirjandus, uuendatud infoga „Tallinna juht“ ning propagandaplakatid. Probleemiks peeti sedagi, et rida turismialaseid materjale oli küll trükkimiseks ettevalmistatud, kuid nende ilmumine viibis. Kirjavahetus 1957. a. ERA.R-2002.1.105, lk 14.

⁹⁵ Olev Liivik. Eesti NSV Ministrite Nõukogu institutsionaalne areng ja kaadrid 1940-1953. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014, lk 1.

⁹⁶ Olev Liivik. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945-1953. Magistr töö. Tartu 2005, lk 1.

⁹⁷ Lõplik otsustusõigus kuulus siiski Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusele.

⁹⁸ Положение о Туристско-Экскурсионном Управлении Всесоюзного Центрального Совета Профессиональных Союзов по Эстонской ССР. ERA.R-2002.1.2, lk 1-2.

raamatupidajad ning matkajuhid. Turismibaaside koosseisuliste töötajate hulka kuulusid lisaks eelnimetatutele ka kokad, autojuhid, dispetšerid ja pesupesijad. Turismibaasid tegelesid lisaks ekskursioonide ja matkade läbiviimisega ka turistide toitlustamise ning majutamisega.

TEV-i töötajaskonna üheks olulisemaks lüliks olid metoodikud, kelle ametikirjelduses oli põhiülesannetena märgitud: 1) metoodiliste määruste, juhendite, plaanide, marsruutide, tekstide välja töötamine ekskursioonideks või matkadeks⁹⁹; 2) ekskursioonitöö plaanide ja ettepanekute läbi töötamine uute teemade, ekskursiooni objektide ja marsruutide kohta¹⁰⁰; 3) materjalide ette valmistamine ekskursioonijuhtide atesteerimiseks.¹⁰¹ Reaalsuses olid metoodikute tööülesanded veelgi laiahaardelisemad, nii et lisaks eespool mainitule saab välja tuua veel rida kohustusi: 1) ekskursioonijuhtidele seminaride läbi viimine; 2) õppeekskursioonide organiseerimine ja läbiviidavate ekskursioonide kontrollimine; 3) ekskursioonijuhtide üle kuulamine nende kvaliteedi hindamiseks; 4) perioodiliste väljaannete regulaarne jälgimine ning partei ja riigiorganite otsustega kursis hoidmine; 5) õppematerjali ning käsiraamatute kogumine turismibaaside raamatukogudele, turismi propageerimise organiseerimine trükis, raadios, asutustes, partei ja ametiühingu nõupidamistel.¹⁰² Metoodik pidi lisaks hoidma kontakte muuseumi- ja teaduslike organisatsioonide töötajatega. Metoodiku kõige olulisemaks funktsiooniks peeti siiski ekskursioonijuhtide igakülgset abistamist (näiteks ekskursioonitekstide koostamisel) ning nende ette valmistamist eelseisvaks tööks.¹⁰³

Ekskursioonijuhid pidid metoodikutelt õpitud teooriat praktikas rakendama ning ümber vormima inimeste hoiakuid ja mõjutama nende arusaamu vastavalt võimu vajadustele. Võib nõustuda Diane P. Koenkeri väitega, et Nõukogude ekskursioonijuhid pidid olema ühtaegu nii „giidid kui poliitilise info jagajad“.¹⁰⁴ Näiteks valimiste lähenedes tuli ekskursioonijuhtidel tegutseda agitaatoritena, korraldades muuhulgas näituseid ning

⁹⁹ Nende järgi pidid ekskursioonijuhid ette valmistama ekskursioone ning koostama ekskursioonitekste.

¹⁰⁰ Metoodik oli see, kes kontrollis ekskursioonitekstid üle ning sobivuse korral saatis need edasi turismibaasi direktorile kinnitamiseks.

¹⁰¹ Положение 11.04.1953. ERA.R-2002.1.61, l 69-70.

¹⁰² Ibid, l 71-72.

¹⁰³ Ibid, l 72-73.

¹⁰⁴ Anne E. Gorsuch. Time Travelers..., p 208.

loenguid, mis pidid rahvale tutvustama kommunistliku partei poliitikat ja propageerima valimisi. Aegviidu-Nelijärve turismibaasis tähistati näiteks 1953. aastal valimispäeva isetegevusõhtuga - korraldati ettekandeid ja kontserte ning seejärel pidulik vastuvõtt turismibaasi töötajatele.¹⁰⁵

Dispetšerite tööülesanded olid samuti mitmekülgsed. Nad pidid tegelema ekskursioonide tellimuste vormistamisega¹⁰⁶ ja täitmisega, tuusikute väljastamise ning transpordi tagamisega. Juhul, kui ekskursioonides toimusid muudatused (näiteks grupp või ekskursioonijuht hilines), tuli just dispetšeril teavitada sellest ekskursioonijuhte või turiste ning kokku leppida uus aeg. Lisaks tuli tal koostada kartoteek turismi-ekskursiooni objektidega, kuhu olid märgitud näiteks ekskursiooniteemad ja turismimarsruudid, nende kestvus, ekskursioonijuhtide ja gruppide kohtumispaidad, ekskursioonide ja transpordi maksumused. Samasugune kartoteek tuli dispetšeril koostada ekskursioonijuhtide kohta, kuhu olid märgitud viimaste nimed ning ekskursiooniteemad, mida nad läbi viisid, lisaks olid seal ekskursioonijuhtide kodused aadressid ja telefoninumbrid.¹⁰⁷

Metoodikute, ekskursioonijuhtide ning dispetšerite tööülesanded näitavad töötajaskonnale pandud laiahaardelisi kohustusi. Seejuures olid töökohustused omavahelises seoses ning sõltuvuses – kui kellegi töös esines vajakajäämisi võis see otseselt mõjutada asutuse normaalset funktsioneerimist laiemalt, mistõttu oodati TEV-i kaadrilt võimekust täita tööülesandeid efektiivselt ning tulemuslikult.

Kokkuvõtlikult võib olemasolevate andmete põhjal TEV-i kaadri koosseisu lühidalt iseloomustada järgmiselt: töötajaskond koosnes valdavalt parteitutest inimestest. Kogenumad metoodikud ja ekskursioonijuhid olid turismitööga alustanud enne II maailmasõja algust, enamasti 1930. aastate lõpus. Nende hariduslik tase varieerus: kõige enam oli kõrg- ja keskharidusega inimesi, kuid oli ka 8. või 9. klassilise haridusega inimesi. Meeste ning naiste osakaal oli üsna võrdne. Kuigi ekskursioonijuhtide ja metoodikute seas oli lisaks eestlastele ka vene rahvusest isikuid,

¹⁰⁵ Aruanne 1953.a. ERA.R-2002.1.64, l 18.

¹⁰⁶ Kõik tellimused tuli registreerida eraldi märkmikku. Инструкция о работе диспетчера 24.04.1953. ERA.R-2002.1.61, l 88.

¹⁰⁷ Инструкция о работе диспетчера 24.04.1953. ERA.R-2002.1.61, l 87-88.

kes viisid läbi venekeelseid ekskursioone, moodustasid eestlased töötajaskonna enamuse.

2.3.1 Kaadri koolitamine

1946. ja 1947. aasta aruandes tõdeti, et TEV-i ja turismibaaside töö organiseerimisel valmistas kõige enam raskusi just pädeva töötajaskonna leidmine. Sobilikud olid need isikud, kellel oli õige „ideelis-poliitiline vaade“.¹⁰⁸ Turismi alal ebasobivaks tunnistatud töötajad vabastati ametist¹⁰⁹ ning nad tuli asendada inimestega, kes suhtusid „nõukogude turismi töösse hoolikalt“.¹¹⁰ Tagamaks sobivat kaadrit, tegeleti tõsiselt töötajate koolitamisega. Seejuures olid olulisel kohal nii tööalaste oskuste kui ka õigete ideoloogiliste vaadete omandamine. Kohalikul tasandil andsid ekskursioonijuhtidele loenguid TEV-i direktor, metoodikud ning kogenumad ekskursioonijuhid.¹¹¹ Seminaridega püüti Turismi-Ekskursiooni Valitsuse töötajatele muuhulgas tutvustada turismi osa kommunistlikust kasvatamisest ning tõsta seeläbi nende poliitiliste teadmiste taset. 1946. aasta ekskursioonijuhtide tööplaani ilmneb samuti, et lisaks ekskursioonide organiseerimise ja ekskursioonitekstide koostamise oskusele pandi suurt rõhku teadmistele partei ning Nõukogude Liidu ajaloost, põhiseadusest, geograafiast, põllumajandusest, arhitektuurist, kunstist, kirjandusest, marksistlik-leninistlikust õpetusest rahvuslikes küsimustes, viisaastakuplaanidest ja ENSV linnade ajaloost ja vaatamisväärsusest.¹¹² Tagamaks ekskursioonijuhtidele võimalikult laialdasi teadmisi erivaldkondades, tuli neil näiteks kuulata loenguid teemadel „Ametiühingud on kommunismi kool“, „Rahvusvaheline olukord“ „Alkoholism ja võitlus sellega“, „Nõukogude rahvas võitluses rahu eest“ ja „Aatomi energia ja selle rakendamine

¹⁰⁸ Näiteks tunnistati seepärast ebasobivateks töötajateks metoodik Gordin ja pearaamatupidaja Karu. Aruanne Turismi-Ekskursiooni Valitsuse tööst Eesti NSV-s 1. aprillist 1946.a. kuni 20. maini 1947. ERA.R-2002.1.12, l 2.

¹⁰⁹ 1958. aastal tagandati ametist TEV-i pearaamatupidaja Kogerman, kelle tõttu „turismitöö kannatas“, sest tema ebapiisava kontrolli tõttu sai kassier Ohmann sama aasta juulist novembrini kassast varastada 6494 rubla. Korraldus nr 267. 19.12.1958. ERA.R-2002.1.12, l 1; Aasta enne tagandamist oli Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsus Kogermani heade töötulemuste eest premeerinud 400 rublaga. Приказ но. 101. 25.05.1957. ERA.R-2002.1.103, l 1.

¹¹⁰ Aruanne Turismi-Ekskursiooni Valitsuse tööst Eesti NSV-s 1. aprillist 1946.a. kuni 20. maini 1947. ERA.R-2002.1.12, l 2.

¹¹¹ План семинара 07.05.1950. ERA.R-2002.1.36, l 7.

¹¹² Учебный план 18.10.1946. Курсов подготовки экскурсоводов Туристско-Экскурсионного Управления ВЦПС по Эстонской ССР. ERA.R.2002.1.3, l 13-14. Vaatamisväärsustest oli erilisel kohal nõukogude võimu ajal püstitatud mälestusmärgid ja monumendid. Mälestusmärkide tähtsustamine oli nõukogude siseturismis tavaline praktika.

tehnikas“.¹¹³ Õppeprogrammi edukalt läbijad atesteeriti ekskursioonijuhtideks, millega neile anti õigus ekskursioonide läbiviimiseks.

Turismi-Ekskursiooni Valitsuse korraldusel algasid 1947. aasta aprillis 40-tunnilised ekskursioonijuhtide kursused, mille lõpetajad pidid asuma sama aasta 1. juunist tööle Tallinna turismibaasis ning Turismi-Ekskursiooni Valitsuses. 1947. aastal plaaniti ka Moskvast ettevalmistavat nõupidamist valitsuse juhtivatele töötajatele ning osavõttu seal toimuvast seminarist kolmele kohalikule ekskursioonijuhile, millega loodeti parandada nende kvalifikatsiooni ning täiendada teadmisi „NSV Liidu ajaloost ning sotsialistlikust ülesehitustööst“. Moskvale lisaks korraldati õppereise ka näiteks Siguldasse ja Leningradi.¹¹⁴

Lisaks teooriale oli õppeprotsessis tähtsal kohal praktika ehk prooviekskursioonid. Ekskursioonijuhtidele õpetati, kuidas viia läbi ekskursioone nii linnas kui selle ümbruses, lisaks tuli omandada oskused töö organiseerimiseks turismibaasis. 1948. aasta tööplaani järgi oli ekskursioonijuhtide koolitamiseks planeeritud 41 teooria- ning 33 praktikatundi, mille edukal läbimisel tunnistati ekskursioonijuht tööks sobivaks.¹¹⁵ Võrreldes 1948. aastaga oli 1952. aasta õppeplaani järgi ekskursioonijuhtide välja õpetamisel suurenenud nii teooria- kui ka praktikatundide osakaal, vastavalt siis 71 teooria- ja 51 praktikatundi. Kokku tuli neil 122 tunni jooksul õppida nii turismialase töö metoodikat (ekskursioonide läbiviimine, turismialased konsultatsioonid) kui ka näiteks Stalini kõnesid-töid.¹¹⁶

Pisemagi detailini pidi paigas olema seegi, kuidas ekskursioonijuht ekskursiooni läbi peab viima, mismoodi ta võib käituda ning mida ta kindlasti teha ei tohiks. Ekskursioonijuhil tuli omandada teadmised korrektsest käitumisest ja suhtlemisoskusest. Näiteks pidi ekskursioonijuht liikuma „reipa, aga mitte kiirustava sammuga“ ja rääkima rahulikul toonil, samas pidi esitus olema „ilmekas, aga mitte teatraalne“. Bussisõidu ajal kõneledes tuli ekskursioonijuhil seista bussi eesotsas ja

¹¹³ Aruanne 1953.a. ERA.R-2002.1.64, l 38. Aruanne 1955.a. ERA.R-2002.1.89, l 52, 70.

¹¹⁴ 1947. aasta tööplaanid. ERA.r-2002.1.9, l 11.

¹¹⁵ Metoodilised juhendid turismialase töö kohta. ERA.R-2002.1.8, l 53.

¹¹⁶ Учебный план. ERA.R-2002.1.40, l 5.

veenduda selles, et kõik teda ikka kuulevad. Samuti pidi ekskursioonijuht kogu aja hoidma aktiivsena ekskursioonil osalejaid, andes neile väikseid ülesandeid.¹¹⁷ Lisaks pöörati suurt rõhku ekskursioonijuhtide välimusele – kuna tegu oli liiduvabariigi esindajatega, siis pidid nad alati olema korralikult ja puhtalt riides, viisakalt ning korrektselt käituma ja mitte mingil juhul ei tohtinud nad kasutada ebaviisakaid väljendeid.¹¹⁸

Matkajuhtidel tuli sarnaselt ekskursioonijuhtidele omandada muuhulgas teadmised partei ning Nõukogude Liidu ajaloo ja geograafiaga seonduvast. Neile toimusid seminarid näiteks teemadel „Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee juhised kehakultuuri ja spordi alal ja üleliidulise kehakultuuri ja spordikomitee juhised turismi organiseerimise küsimuses NSVL-s“, „Turistliku matka organiseerimine ja läbiviimine“ ja „Liikumine matkal“.¹¹⁹ 1952. aasta matkajuhtide koolitusplaan nägi ette 56 teooria- ja 79 praktikatundi. Kokku 135 tunni jooksul tuli neil õppida XIX partei kongressi otsuste valguses matkade läbiviimist. Õppeteemad oli seotud ka matkajate tervishoiu, enesekontrolli, toidunormide, kalorite arvu, joogi ja soola režiimiga.¹²⁰ 1954. aastaks oli matkajuhtide teooria- ja praktikatundide arv suurenenud, vastavalt 77- ja 85-tunnini. Koolitustundide arvu suurendamist põhjendati vajadusega „tagada kvalifitseeritud kaader“.¹²¹ Tulenevalt sellest, et Aegviidu-Nelijärve turismibaas teenindas turiste ka talvel, tuli sealsetel töötajatel läbida loenguid teemadel „Kuidas hoiduda külmetamisest“, „Suusaturism Nõukogude Liidus“ ja „Harrastage taliturismi“.¹²²

TEV-i töötajatel oli kohustus osa võtta Moskvast korraldatavatest täiendusseminaridest.¹²³ Sellest, kuidas toimus kaadri Moskvast koolitamise küsimuses suhtlus TEKV-iga, võib näite leida 1954. aasta veebruarist, mil plaaniti üleliidulist direktorite ning metoodikute kuuajalisi täiendõppe kursuseid Moskvast. Peale loengute

¹¹⁷ План организационно-методической издательской работы, подготовки кадров, пропаганды туризма Туристско-Экскурсионного Управления ВЦСПС по Эстонской ССР. ERA.R-2002.1.3, l 29.

¹¹⁸ Ekskursioonijuhtide nõupidamise protokoll nr 1, 30.10.1958. ERA.R-2002.1.128, l 13-13 pöördel.

¹¹⁹ Seminari teemad 18.-19.12.1952. ERA.R-2002.1.32, l 25.

¹²⁰ Matkajuhtide ettevalmistamise õppeplaan 1952.a. ERA.R-2002.1.32, l 24.

¹²¹ Aruanne 1954.a. ERA.R-2002.1.76, l 37.

¹²² Aruanne 1955.a. ERA.R-2002.1.89, l 15.

¹²³ Ettekanded turismialase töö kohta 1951.a. ERA.R-2002.1.43, l 1

ja õppeekskursioonide pidi kõnealune kursus hõlmama ka „kogemuste vahetust turismitöö vallas“¹²⁴, mis tähendas seda, et kõik soovijad said enda valitud teemal esineda ettekandega. Esmalt tuli 1953. aasta 25. detsembriks Moskvasse saata koolitusele sõitvate kandidaatide¹²⁵ nimekiri ja ettekannete teemad.¹²⁶ Siinse Turismi-Ekskursiooni Valitsuse 24. detsembril Moskvasse saadetud kirjas oli kandidaatide nimedele lisatud kohustuslikus korras ka nende lühikesed iseloomustused, mis pidi Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusele kinnitama nende töötajate suurt panust turismitöös: „1. Pint, Rudolf. Tallinna turismibaasi direktor, sündinud 1924. aastal, keskharidus, parteitu. Pint on turismibaasis tööl alates 1953. aasta 1. oktoobrist, kuid on lühikese ajaga näidanud üles huvi ja initsiatiivi turismibaasi töö suhtes. 2. Lillemets, Erich. Aegviidu-Nelijärve turismibaasi direktor, sündinud 1929. aastal, 8. klassilise haridusega. Tubli töötaja. 3. Kollom, Leida. Tallinna turismibaasi metoodik, sündinud 1907. aastal, keskharidus, parteitu. Tööl alates 1950. aastast. Kollom on hea organisatsioon, kes soovib kursusel uusi kogemusi edaspidiseks.“ Ettekannetega soovisid esineda Pint teemal „Selle aastane kapremont Tallinna turismibaasis“ ning Kollom teemal „Ekskursiooniline ja kultuurmassiline töö Tallinna turismibaasis“.¹²⁷ 1954. aasta alguseks tuligi Moskvast kinnitus, et väljapakutud kandidaadid on sobivad ning neid oodatakse veebruaris täiendõppele.¹²⁸ TEV-i kirjavahetus Moskvaga kaadrikoolituse teemal oli tavapärane praktika. Enamasti reageeris Moskva TEV-i kirjale paarirealise positiivse vastusega. Kuni 1960. aastani ei saanud ükski TEV-i töötaja Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsuselt eitavat vastust ning kõigile soovijatele võimaldati Moskvasse sõit.

Kuni 1950. aastate keskpaigani tegeleti aktiivselt kaadri õpetamisega, seejärel võis märgata kaadrikoolituste selget vähenemist. Sama tendents oli ka Moskvast toimunud täiendkursustega. Huvi Moskvast toimunud koolituste vastu jäi siiski püsima, millest annab märku 1959. aastal TEKV-ile saadetud kiri, kus paluti Moskvast organiseerida kursuseid TEV-i ekskursioonijuhtidele ja matkajuhtidele.¹²⁹ Üldiselt võib kohalikul

¹²⁴ Kirjavahetus Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusega 17.11.1953. ERA.R-2002.1.61, l 125

¹²⁵ Moskvast otsustati, kas väljapakutud töötajad saavad koolitusele sõita.

¹²⁶ Kirjavahetus Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusega 17.11.1953. ERA.R-2002.1.61, l 125.

¹²⁷ Ibid, l 126-127.

¹²⁸ Ibid, l 18.

¹²⁹ Ibid, l 29.

tasandil kaadrikoolituste vähenemise ühe põhjusena näha vastavate rahaliste vahendite puudumist. Samas näib, et vajuti ka nii-öelda mugavustsooni, kuna TEV-s ei olnud kaadrivoolavus suur ning töötajad olid vajaliku õppe juba läbinud, siis polnud kaadri koolitamine kohalikul tasandil peamiseks prioriteediks.

2.3.2 Ekskursioonijuhtide töö hindamine

Kuni 1950. aastani kontrollis ekskursioonijuhte TEV-i vanemmetoodik, kuid alates 1951. aasta aprillist alustas tegevust kvalifikatsioonikomisjon, mille ülesandeks oli ekskursiooni- ning matkajuhtide atesteerimine ning nende töö kontrollimine. Komisjoni koosseisu kuulusid Eesti NSV Turismi-Ekskursiooni Valitsuse direktor Johannes Puh, metoodik Elfriede Reim ning Tallinna turismibaasi ekskursioonijuht Galina Loode ja metoodik Einike Rusi.¹³⁰ Ekskursioonijuhtide hindamisel võeti arvesse tööstaaži, osavõttu seminaridest ja hinnati nende poolt läbiviidavat ekskursiooni. Nähtu ja kuuldu põhjal toimusid arutelud, mille eesmärk oli võimalike puuduste ja vigade välja selgitamine ning nende kõrvaldamine.¹³¹ Ekskursioonijuhtide puhul olid olulised nii nende teoreetilised teadmised (ajaloost ning poliitikast, sest „poliitiline liin pidi olema õige“¹³²) kui ka esinemisoskus ehk suhtlemine grupiga.

Näitena võib tuua ekskursioonijuht Venda Mandeli hindamise, kelle tööstaaž oli üle kümne aasta ning kes oli osa võtnud kolmest ekskursioonijuhtide seminarist, viis läbi ekskursioone teemal „Vana Tallinn“ ja sõitis ekskursioonijuhina kaasas väljasõitudel Eesti NSV piirides. Kvalifikatsioonikomisjon hinnangul olid ta „ekskursioonid sisukad ja poliitiliselt täisväärtuslikud“. Komisjon oli rahul Mandeli esinemis- ja suhtlemisoskusega ning peatuspunktide valikuga. Eriti meeldis hindajatele see, et Mandel „põimib ettekannetesse sisse üksikuid ajalugu elustavaid ja mõnda aega hästi iseloomustavaid episoode, legende ja eesti vanasõnu ja kõnekäande, muutes seega ekskursiooni eriti huvitavaks ja hoides ekskursantide huvi viimase hetkeni pingul.“ Ainsaks etteheiteks oli liigne kiirustamine ühest punktist teise, mistõttu ei suutnud vanemad inimesed tempoga kohaneda ning jäid grupist maha, jäädes nii ilma poolest ettekantavast materjalist. Kvalifikatsioonikomisjoni otsus oli järgmine: „Seltsimees

¹³⁰ Очѣт 1952.г. ERA.R-2002.153, l 26.

¹³¹ Kirjavahetus Turismi-Ekskursiooni Keskvalitusega. ERA.R-2002.1.40, l 39.

¹³² Protokoll nr 3. 26.04.1951. ERA.R-2002.1.41, l 4.

Mandlile ekskursioonide läbiviimine lubatud ja võib edasi töötada ekskursioonijuhina Tallinna linnas ÜAÜKN Turismi-Ekskursiooni Valitsuse juures ENSV-s¹³³.

Kvalifikatsioonikomisjoni ülesandeks oli igal aastal enne suvehooaja algust kontrollida ekskursioonijuhte, kuid reaalselt selle tööga hakkama ei saadud, sest 1958. aastal oldi sunnitud tunnistama, et „viimastel aastatel ei ole läbiviidud ekskursioonijuhtide kvalifikatsiooni kontrollimist“.¹³⁴ TEV põhjendas seda uute, kaasaegsete ekskursioonitekstide puudumisega¹³⁵, mis oleks aidanud ekskursioonijuhte hinnata. Olukorra parandamiseks plaaniti 1959. aastal läbi viia seminar ekskursioonijuhtide teadmiste täiendamiseks ning koostada ekskursioonitekstid need TEV-i nõupidamisel üheskoos läbi arutades. Seejärel pidi kvalifikatsioonikomisjon taas tööle asuma.¹³⁶

2.3.3 Kaadri sisevastuolud

Turismi-Ekskursiooni Valitsust ilmetasid 1950. aastatest sisemised konfliktid, mis mõjusid negatiivselt töödistsipliinile. Üks selgemalt joonistunud vastasseise kujunes välja TEV-i ning Aegviidu-Nelijärve turismibaasi vahel. Täpsemalt tuli juhtide tasandil esile TEV-i direktori Johannes Puhi ja Aegviidu-Nelijärve turismibaasi tööd juhtinud Erich Lillemetsa konfrontatsioon. Lillemets leidis, et Aegviidu-Nelijärve turismibaas on TEV-i „peksupoiss“, sest TEV muud ei teinud, kui kritiseeris turismibaasi.¹³⁷ Lillemetsa arvates olid kõik turismialased probleemid põhjustatud tegelikult TEV-i enda poolt. Puh nägi aga süüd Lillemetsa puudulikus võimekuses baasi tööd hallata.¹³⁸ TEV-i puhul võib tõesti näha teatavat Tallinna-kesksust ja soovivat suhtumist pealinna turismibaasi, kellele praktiliselt etteheiteid ei tehtud. Aegviidu-Nelijärve turismibaasi asumine keskusest eemal võis raskendada koostöö sujumist. Kindlasti mõjutasid suhteid ka

¹³³ Protokoll august 1951.a. ERA. R-2002.1.28, l 15.

¹³⁴ Ekskursioonijuhtide nõupidamine. Protokoll nr 1 30.10.1958.a. ERA.R-2002.1.128, l 13.

¹³⁵ 1955. aasta TEV-i nõupidamisel arutati samuti sel teemal ning juba toona jõuti seisukohale, et vaja oleks uusi ekskursioonitekste. Protokoll 25.02.1955. ERA.R-2002.1.85, l 24.

¹³⁶ ÜAÜKN Eesti Turismi-Ekskursiooni Valitsuse ekskursioonijuhtide nõupidamise protokoll nr 1, 30.10.1958. ERA.R-2002.1.128, l 13-13 pöördel.

¹³⁷ Nõupidamine 10.06.1955 ERA.R-2002.1.85, l 17.

¹³⁸ Etteruttavalt võib öelda, et Puhil oli õigus, sest Lillemetsa töös ilmnisid 1954. aasta lõpus tõesti suured puudused. Lähemalt on sellest juttu alapeatükis 2.4 TEV-i rahastamine ja kontrollimine.

iseloomude pörkumine ning ebasümpaatiad. Vastasseis Puh versus Lillemets lõppes 1955. aastal, mil Lillemets ametist tagandati.¹³⁹

1958. aasta oktoobris toimunud Turismi-Ekskursiooni Valitsuse ekskursioonijuhtide nõupidamine kajastas samuti ilmekalt kohaliku kaadri üldisi meeleolusid. Kogunemisel tõdeti, et ekskursioonijuhtide töödistsipliin on olnud väga madal, mida näitasid selgelt hilinemised ja töölt puudumised. Näiteks tegi ekskursioonijuhi Trofimov Tallinna turismibaasis skandaali, sõimates muuhulgas direktorit, kuna viimane oli talle teinud märkuse tööle mitteilumise pärast. Ekskursioonijuht Koleskina aga lasi grupil ennast oodata 45 minutit. Kontrollides ekskursioonide registreerumist selgus, et sealt ei ole võimalik saada selget ülevaadet, kas ekskursioon on toimunud või kui see ära jäi, siis kas grupi või ekskursioonijuhi süü tõttu.¹⁴⁰ Suuri probleeme valmistasid ekskursioonijuhtide omavahelised hõõrumised ja riidlemine.¹⁴¹ Nooremad ekskursioonijuhid ei olnud rahul kahe vanema kolleegi, Starki ja Aloe, üleoleva ning ülbe käitumisega. Ekskursioonijuhi Družinina arvates oli „kollektiivis esikohal konkureerimine, võitlus, kas ekskursioonide või raha pärast, puudub seltsimehelikkus. /.../ Meil puudub sõprus, oleme kui hundid, karates kõik ühe kallale.“¹⁴²

Madala töödistsipliini põhjuseks oli korraliku ning motiveeriva töötasu puudumine, mille üle kurdeti praktiliselt igal aastal ning mis põhjustas kaadri rahulolematust. Üksteise peale kaevati ning esitati vastastikkuseid süüdistusi. Kaebamine kolleegi peale oli samas soositud tegevuseks, sest teise vajakajäämistest pidigi teada andma.¹⁴³ Töölt tuli kõrvaldada need ekskursioonijuhid, kes olid korduvalt eksinud nii töödistsipliini vastu kui ka käitunud kollektiivi suhtes ebaviisakalt.

¹³⁹ Приказ но. 46. 23.02.1955. ERA.R-2002.1.112, 14.

¹⁴⁰ Vältimaks tulevikus sarnaseid probleeme, otsustati registreerida kõik ekskursioonid – algusajaks sai täpselt see kellaaeg, mil algas sissejuhatav vestlus. Lisaks tuli ekskursioonijuhtidele hommikul kell 10 helistada. Ekskursioonijuhtide nõupidamise protokoll nr 1, 30.10.1958. ERA.R-2002.1.128, 1 13-13 pöördel.

¹⁴¹ Ekskursioonijuhtide nõupidamise protokoll nr 1, 30.10.1958. ERA.R-2002.1.128, 1 14.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Tihti peale oli kaebamiste taga isiklikud motiivid ning soov enda eluolu parandada. Robert Service. Seltsimehed. Maailma kommunismi ajalugu. Ehte Puhang (tõlk.) Tallinn: Varrak, 2010, lk 360.

2.4 TEV-i rahastamine ja kontrollimine

Turismi-Ekskursiooni Valitsuse rahastamisega tegeles Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsus.¹⁴⁴ Moskvast kinnitatud eelarvega pandi paika TEV-i rahalised vahendid, mis kulusid kaadri ettevalmistamiseks, koolitamiseks ja palkadeks, ekskursioonitekstide koostamiseks, turismi reklaamimiseks ning vajalikeks ehitus-ja remonditöödeks. 1946. aastal oli TEV-i eelarve 155 780 rubla,¹⁴⁵ millega tuli alus panna nõukogulikule turismipoliitikale, käivitades turismibaase, koolitades kaadrit ning propageerides turismi. Kuna TEV-i eelarved ning kulutuste aruanded aastatel 1946-1960 ei ole täielikult säilinud, ei saa kahjuks täielikku ülevaadet TEV-i rahastusest ning kulutustest anda. Teatud üldjooni saab olemasolevate andmete põhjal siiski esitada. Näiteks 1953. aastal oli TEV-i eelarve 42 950 rubla¹⁴⁶, 1957. aastal oli summa kasvanud 45 901 rublani.¹⁴⁷ Kirjavahetus Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusega näitab seda, et eraldatud summadest ei piisanud siinsele TEV-ile, Moskvast on raha mitmeid kordi juurde küsitud, sest „ülekantud rahast vaevalt piisab meie kohustuste katteks, rääkimata palkadest“.¹⁴⁸

Kohalikul tasandil pidid turismibaasid enda tegevusest igakuiselt aru andma Turismi-Ekskursiooni Valitsusele. Iga kuu lõpus tuli saata tööplaan ning uue kuu alguses aruanne tehtud töödest. Üldjuhul tõrkeid ei esinenud, näiteks Tallinna turismibaasi aruandluses ei ole vajakajäämisi praktiliselt esile toodud, kuid Aegviidu-Nelijärvega esines TEV-il probleeme korduvalt. Näiteks saatis 1951. aasta 22. oktoobril Turismi-Ekskursiooni Valitsuse metoodik Elfride Reim kirja Aegviidu-Nelijärve turismibaasi metoodikule, paludes viimasel suhtuda „äärmise tõsidusega meie poolt nõutud aruande /.../ koostamisse.“ Kirja põhjuseks oli esitatud „väga puudulik aruanne, mis ei rahuldanud Valitsuse nõudmisi.“¹⁴⁹

¹⁴⁴ Положение о Туристско-Экскурсионном Управлении Всесоюзного Центрального Совета Профессиональных Союзов по Эстонской ССР. ERA.R-2002.1.2, l 3.

¹⁴⁵ Смета 1946. ERA.R-2002.1.3, l 5.

¹⁴⁶ Смета 1953. ERA.R-2002.1.64, l 21.

¹⁴⁷ Aruanne 1957.a. ERA.R-2002.1.110, l 12.

¹⁴⁸ Näiteks kurtis 1958. aastal Aegviidu-Nelijärve, et juurde oleks vaja saada 10 000 rubla. Rahasoovi põhjendati vajadusega maksta kolhoosile „Töövõit“ kartulite eest, Lehtse Tarbijate Kooperatiivile toiduainete eest ning Jäneda õppemajandile piima eest. Aruanne 1958.a. ERA.R-2002.1.118, l 40.

¹⁴⁹ Kiri Aegviidu-Nelijärve Turismibaasi metoodikule 22. oktoober 1951. ERA.R-2002.1.42, l 19.

Turismibaaside aruandluse juurde kuulusid ekskursioonijuhtide ülevaated enda kavandatud töödest ning nende täitmisest. Üldjuhul oli tegu nimestikuga, mis koosnes enamjaolt 1-2 lausest. Näitena võib tuua Tallinna turismibaasi töötaja Reimi 1952. aasta augustikuu tööplaani ning aruande. Tööplaani: „1) Igapäevane ekskursioonide organiseerimine ja turistide konsulteerimine. 2) TRÜ geograafiaosakonna viimase kursuse üliõpilase, praktikandi sm Lepiku töö juhendamine ja kontrollimine.¹⁵⁰ 3) Raamatukogu korraldamine. Kuna vana raamatukogu nimestik ei vastanud nõuetele, tuli teha uus nimestik. Tuleb teha nüüd üksikasjalik inventuur. 4) Pärast seda muretseda uusi raamatuid. 5) Esitada vastavad aruanded ekskursioonilise teenindamise ja majutamise kohta.“¹⁵¹

Tööaruanne: „1) Ekskursioone korraldatud 67 korral, 1292 inimesele. Konsultatsioone antud 507 inimesele. Majutatud 773 inimest. 2) TRÜ geograafiteaduskonna viimase kursuse üliõpilase, praktikant sm. Lepiku töö juhendamine ja kontrollimine. Suunatud sm Lepik muuseumidesse (Linna- ja Loodusteaduste muuseumisse), raamatukogudesse ja Linnaarhiivi vastava teatmematerjali saamiseks diplomitöö jaoks teemal „Tallinna vaatamisväärsus“. Lepik lahkus praktikalt 23.08.52. 3) Raamatukogu korraldamine: uude nimestikku kantud 324 raamatut. 4) Aruanded augustikuul turismibaasis turistide ekskursioonilise teenindamise ja majutamise kohta esitatud.“¹⁵²

Ekskursioonijuhtide tööplaanide ning aruannete eemärgiks oli üheltpoolt nende kontrollimine, aga samas oli see ka vahend eneseanalüüsiks, millega loodeti ekskursioonijuhte ärgitada ise enda tööd kontrollima ning hindama, et selles veelgi paremaks muutuda. Tegelikult oli kavade ning aruannete koostamine vaid formaalne kohustus, mida ekskursioonijuhid pidid järgima.

Kohalikul tasandil valminud kavade ja tegevusaruannete põhjal pidi TEV saatma regulaarselt Moskvasse¹⁵³ tööplaanid ning ülevaateid tehtud tööst. Seejuures tuli enne iga tööaasta algust saata plaan järgmiseks kaheteistkümneks kuuks, mille koostamisel tuli arvesse võtta: 1) partei ja valitsuse otsuseid, mis puudutasid nii spordi- ja

¹⁵⁰ Tudengid olid 1950. aastatel üsnagi tihti turismibaasides praktikal.

¹⁵¹ Tööplaani 1952.a. ERA.R-2002.1.53, l 29.

¹⁵² Aruanne 1952.a ERA.R-2002.1.53, l 31.

¹⁵³ Tähtajad ja aruandluse korra määras Moskvas asuv Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsus. Положение о Туристско-Экскурсионном Управлении Всесоюзного Центрального Совета Профессиональных Союзов по Эстонской ССР. ERA.R-2002.1.2, l 1.

kehakultuuri kui ka kultuurhariduslikku tööd. 2) Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsuse käskkirju ja suuniseid c) Ametiühingu Nõukogult saadud juhendeid d) turismibaasi külastajate nõudmisi ja soove, et kõikvõimalikud puudused kiiresti elimineerida.¹⁵⁴ Aruandeid saadeti Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusele üldjuhul kvartalite kaupa: 1) jaanuar-märts; 2) aprill-juuni; 3) juuli-september; 4) oktoober-detsember.¹⁵⁵

Turismi-Ekskursiooni Valitsus saatis Moskvasse õigeaegselt aruandeid ning ilmselgelt püüti Moskvale endast head muljet jätta, sest kohalikul tasandil ilmnenud puudusi, nagu näiteks probleemid Aegviidu-Nelijärve turismibaasiga, jäeti enamasti aruandlusest välja. Erandiks oli 1954. aasta, mil Aegviidu-Nelijärve turismibaasi liigset kulutamist ning tõiseid vajakajäämisi ei õnnestunud Moskva eest varjata. TEKV-i rahuolematus ilmnes nii Puhile tehtud hoiatuses kui ka käskkirjas, milles tehti TEV-ile ülesandeks kõik puudused turismitöös võimalikult kiiresti likvideerida. Tekkinud olukorra peasüüdlasena võib näha Aegviidu-Nelijärve turismibaasi direktorit Lillemetsa, kes ületas omavoliliselt ette nähtud rahasummasid, kasutas isiklikel eesmärkidel transporti ning väljastas töötasusid inimestele, kellel ei olnud turismibaasiga reaalselt kokkupuudet.¹⁵⁶

Üldiselt võib TEV-i Moskvasse saadetud tööplaaned ning tegevusaruandeid nimetada eeskujulikeks. Kõik aruanded olid täidetud korrektselt ning nõuetele vastavalt, mis oli tingitud soovist Moskvale end positiivses valguses näidata. Arvatavasti püüti endast head kuvandit luues tõusta rohkem Moskva soosingusse ning nii loodeti TEKV-ilt suuremat rahalist toetust saada. Võimalikke vajakajäämisi turismitöös põhjendatigi läbivalt liialt vähese rahastatusega. TEV loodetud tulemuseni siiski ei jõudnud, sest raha juurde küsimised lõppesid peamiselt ebarahuldava otsusega.

¹⁵⁴ Tööplaan 1954.a. ERA.R-2002.1.76, 18.

¹⁵⁵ 1951. aasta metoodilise töö plaanid ja aruanded. ERA.R-2002.1.5, 1 87.

¹⁵⁶ Приказ но. 249. 31.10.1954. ERA.R-2002.1.73, 11 20-21.

3. Turismipoliitika rakendamine

Nõukoguliku turismisüsteemi praktilise toimimise uurimiseks on vajalik käsitleda Turismi-Ekskursiooni Valitsuse töö sisulist poolt: milliste vahendite abil püüti turismi viia võimalikult paljude inimesteni, millest kõneldi ekskursioonidel ning kuidas toimus turistide teenindamine.

3.1 Turismi propageerimine

TEV-i esimesed tegutsemisaastad kulusid ennekõike turismitöö organisatsioonilisele korraldamisele ning kiireloomulisemate probleemide lahendamisele. Sellest räägivad näiteks Turismi-Ekskursiooni Valitsuse algusaastate tööaruanded: aktiivselt tegeleti kaadri komplekteerimise, tööks vajalike ruumide leidmise ning nende remontimise ja sisustamisega.¹⁵⁷ Ühe peamise prioriteedina nähti kohe ka turismi propageerimist, sest eesmärk oli viia „turism massidesse“. Peamised vahendid selleks pidid olema trükiajakirjandus, raadio ja reklaamplakatid,¹⁵⁸ mille kaudu tuli pidevalt avaldada turismialast infot ja kutsuda elanikkonda üles matkama ning ekskursioonidele.¹⁵⁹ Ekskursioonide võimalikult laialdaseks reklaamimiseks tuli lendlehti jätta näiteks rongi- ja bussijaamadesse ning hotellidesse. Ajalehtedele „Noorte Hääle“ ning „Nõukogude õpetaja“ ja ajakirjadele „Kehakultuur“ ja „Stalinistlik Noorus“ tuli saata turismi populariseerivaid artikleid ja ülevaateid turismialasest tööst. 1948. aasta tööplaanist selgub, et Tallinnas läbiviidavate ekskursioonide reklaamimiseks pidi saatma ka ringkirju ning reklaamlehti kõigile asutustele, koolidele ja tööstustele pealinnas.¹⁶⁰ Talvise hooaja propageerimise eesmärgil loeti Aegviidu-Nelijärve turismibaasis

¹⁵⁷ Aruanne Turismi-Ekskursiooni Valitsuse tööst Eesti NSV-s 1. aprillist 1946.a. kuni 20. maini 1947. ERA.R-2001.1.12, l 2.

¹⁵⁸ Reklaamplakateid oli kolmesuguseid. Esimesed tutvustasid marsruute ENSV-s ning võimalusi reisida grupiga liiduvabariikidesse. Teised olid Tallinna ekskursioone propageerivad ning kolmandad reklaamisid puhkamis- ja matkavõimalusi Aegviidu-Nelijärvel. Plakatid olid saadetud suurematele käitistele ning organisatsioonidele ENSV ulatuses ja kleepitud Tallinna tänavatele. Ettekanded turismialase töö kohta. ERA.R-2002.43, l 2. (Vaata Lisa 1. Venekeelne reklaamplakat propageerimaks Tallinna ning selle lähikooli raamatukogu püsitrükiste kogu; Lisa 2. Eestikeelne reklaamplakat propageerimaks Tallinna ning selle lähikooli raamatukogu püsitrükiste kogu) 1947. aasta. PT-1551 – Turism. Reklaamplakatid 1936-1947. Tartu Ülikooli raamatukogu püsitrükiste kogu)

¹⁵⁹ Turismi propageerimisele pöörati tõsiselt tähelepanu ka sõjaeelses Eestis. Näiteks peeti 1932. aastal turismi propaganda koosolekuid, kus arutati reisimise üle. Postimees 1932, nr 84, lk 1. Ka 1939. aastal mainiti turismi propageerimise vahendina sarnaselt nõukogude perioodile ajakirjandust, raadiot ja reklaamplakateid. Postimees 1939, nr 17, lk 2.

¹⁶⁰ 1948. aasta tööplaanid, meetodilised materjalid. ERA.R-2002.1.15, l 6.

turistidele vastavasisulisi loenguid, nagu näiteks „Talvine loodus kutsub – harrastagem suusaturismi!“¹⁶¹

Samuti peeti oluliseks vahendiks turismi propageerimisel tutvustava kirjanduse – käsiraamatute ja teejuhtide – avaldamist, „mille abil on võimalik juba varem tutvuda kohaga, kuhu soovitakse ekskursiooni korraldada selleks, et arvestades oma kasutuses oleva ajaga valida endale soovitavad kohad ekskursiooniks“.¹⁶² 1948. aasta septembriks valmisidki „Juhiseid matkajaile ja turistlikud marsruudid ENSV-s“. 1949. aastal tegeleti materjalide kogumisega, et välja anda „Tallinna juht“ ja „Eesti juht“. 1950. aastal ilmus 147-leheküljeline „Tallinna juht“, kust võis leida lühiülevaate Tallinna ajaloost, vaatamisväärsustest ning kõige lõpuks olid lisatud ka hulgaliselt asutuste¹⁶³, teatrite, pankade, raamatukogude, haiglate, restoranide-sööklate ning hotellide telefoninumbreid, mis võisid „turistile vajalikuks osutada“.¹⁶⁴

1951. aastaks oli trükitis ilmunud „Juhiseid matkajale ja turismimarsruute ENSV-s“, mis sisaldas 10 marsruuti jalgsi, jalgratastel ja kombineeritud liikumisega marsruute kogu Eesti NSV ulatuses ja 4 marsruuti Tallinna lähistel.¹⁶⁵ 1952. aastal plaaniti välja anda „Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik“, mis pidi sisaldama lühikest ülevaadet ENSV ajaloost, loodus- ja maavaradest, tööstusest ja põllumajandusest, teaduse- ja kultuurielust, ajaloolistest ja revolutsioonilistest mälestusmärkidest ning kajastama peamisi matkamarsruute ja materjale, mis olid vajalikud liikumisel ja orienteerumisel ENSV-s. Turismialast infot tuli alati edastada nii eesti kui ka vene keeles, seepärast trükiti kogu kirjandus alati kahes keeles. Kõnealust väljaannet trükiti eesti keeles 3000 eksemplari ning vene keeles 10 000 eksemplari.¹⁶⁶ Venekeelsed tiraažid olid reeglina suuremad, et „olla avatud kõigile vennasvabariikidele“.¹⁶⁷

¹⁶¹ Aruanne 1956.a. ERA.R-2002.1.95, l 14.

¹⁶² Tallinna juht. Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu Turismi-Ekskursioonivalitsus Eesti NSV-s. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1950, lk 4.

¹⁶³ Näiteks olid seal kirjas EK(b)P Keskkomitee, ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi ning ENSV erinevate ministeeriumide telefoninumbriid. Tallinna juht. Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu Turismi-Ekskursioonivalitsus Eesti NSV-s. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1950, lk 142-147.

¹⁶⁴ Ibid, lk 142.

¹⁶⁵ Ettekanded turismialase töö kohta. ERA.r-2002.43, l 2.

¹⁶⁶ Tööplaan 1952.a. ERA.R-2002.1.53, l 4.

¹⁶⁷ Ibid.

1952. aastal arutati Turismi-Ekskursiooni Valitsuses võimalikku koostööd ENSV Kinematograafia Ministeeriumiga turismialaste filmide demonstreerimise organiseerimiseks ning ENSV-s läbiviidavate turistlike matkade ja turismialase töö filmimiseks.¹⁶⁸ Viimane jäi siiski ideetasandile, sest rahapuuduse tõttu polnud võimalik plaani teostada.

3.2. Ekskursioonitekstide suunitlus

Ekskursioonitekstid pidid olema vastavuses valitseva nõukogude ideoloogiaga, mille tulemusena muutus vägagi oluliseks neis kajastuvate teemade valik. Ekskursioonidel räägitav pidi rahvale näitama õiget suunda ning suhtumist kõigis päevakajalistes küsimustes. Selle, mis parasjagu oli aktuaalne, määrasid suuresti parteiorganite otsused. Lähtuvalt Moskva juhistest, arutasid TEV-i töötajad prooviekskursioonide põhjal ekskursioonitekste, mis olid nende endi poolt välja töötatud.¹⁶⁹ Ekskursioonitekstid pidid olema lihtsas keeles ja kõigile arusaadavad. Nii loodeti jõuda võimalikult laiade inimhulkade mõjutamiseni. Ühed olulisemad temaatikad, mida ekskursioonitekstide koostamisel käsitleti, olid näiteks ajalugu ning kirikuga (religiooniga) seonduv, mida käsitletakse järgnevalt veidi lähemalt.

Ajalootemaatika

1946. aasta tööplaanis olid ühe tegevusprioriteedina märgitud Tallinna ajalugu tutvustavad ekskursioonid.¹⁷⁰ Uue, nõukoguliku ajalookäsitluse valguses tuli ajaloost kõneleda varasemalt erinevalt ning teistsugustele arusaamadele toetudes. Ajaloost sai oluline vahend, mille abil sooviti senine rahvusidentiteet asendada nõukogude omaga.¹⁷¹ Erilise staatuse omandas niinimetatud vene teema,¹⁷² mis tähendas, et Eesti ajalugu hakati käsitlema kui osa Vene ajaloost, püüdes sünkroniseerida kõiki siinseid

¹⁶⁸ Очѣт 1952.г. ERA.R-2002.1.53, l 2.

¹⁶⁹ Valitsuse algusaastatel tegelesid tekstide koostamisega ajaloolased ning teadlased. Aasta-kahe jooksul, seoses kaadri koolitamisega, pidid sellega tegelema ekskursioonijuhid. Aruanne 1946.a ERA.R-2002.1.4, l 13.

¹⁷⁰ План организационно-методической издательской работы, подготовки кадров, пропаганды туризма Туристско-Экскурсионного Управления ВЦСПС по Эстонской ССР. ERA.R-2002.1.3, l 2.

¹⁷¹ Tiiu Kreegipuu. Ajaloo rakendamine propagandarelvana ehk kuidas kujundati ajalookäsitlus Nõukogude võimu kehtestamisest 21. juunil 1940 Nõukogude Eesti ajakirjanduses aastatel 1945-1960. Tuna 2007, nr 3, lk 48.

¹⁷² Jaan Undusk. Retooriline sund Eesti nõukogude ajalookirjutuses. - Võim&kultuur. Arvo Krikmann, Sirje Olesk (toim.) Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum, 2003, lk 50.

arenguid Venemaal toimunuga.¹⁷³ Kohaliku ajaloo käsitlemisel tuli esile tõsta revolutsioone, mässe ja klassivõitlust.¹⁷⁴ Oluliseks muutus vene kultuuri mõju, sealhulgas vene ajaloo suurkujude panus rahva arengusse.¹⁷⁵ Aukohale tõusid Lenin, Stalin, Mihhail Kalinin ning Viktor Kingissepp. Näiteks ei lubanud TEV-i direktor Puh ekskursioonijuhtidel Kalinini mälestussambast vaikides mööduda, vaid käskis anda lühikese kirjelduse tema elutööst ning tsiteerida Kalininit.¹⁷⁶ Lisaks tuli inkorporeerimist Nõukogude Liidu koosseisu esitleda positiivse sündmuse ning parima alternatiivina siinse rahva jaoks.¹⁷⁷ Ühel 1955. aasta jaanuaris toimunud ekskursiooniteksti „Vana Tallinn“ arutelul märkis direktor Puh: „Meie oleme ära unustanud, mis aitas kaasa eestlaste arenemisele – see on tihe side suure vene rahvaga.“¹⁷⁸ Side sakslastega oli eestlaste suurim õnnetus. Sissejuhatavas vestluses tuleb näidata, kuidas klassivõitlus kunagi ei lõppenud /.../ eesrindlikud vene inimesed, nagu Puškin aitasid kaasa ka eestlaste arenemisele. /.../ ja tuleb rääkida ka meie helgest tänapäevast.“¹⁷⁹ Positiivsena esitletud vene rahvale vastukaaluks kandsid vaenlase kuvandit näiteks sakslased,¹⁸⁰ kulakud ja kodanlikud natsionalistid.¹⁸¹

Kirik (religioon)

Nõukogude ideoloogia lahutamatuks osaks oli ateism,¹⁸² mis tõi endaga kaasa negatiivse suhtumise religiooni.¹⁸³ Siiski on just Hruštšovi võimuaega seostatud

¹⁷³ Tiit Rosenberg. Eesti ajalugu – kas rahvusajalugu, maa-ajalugu või regionaalajalugu? - Rahvusvahelised rahvusteadused. Artiklikogumik rahvusülikooli 95. juubeliks. Tiit Hennoste (toim.). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014, lk 28.

¹⁷⁴ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg. A history of Russia. Volume 2: Since 1855. Oxford : Oxford University Press, 2011, p 599.

¹⁷⁵ Jeremy Smith. Red nations : the nationalities experience in and after the USSR. Cambridge : Cambridge University Press, 2013, p 114-115.

¹⁷⁶ Protokoll 26.01.1955. ERA.R-2002.1.85, l 5.

¹⁷⁷ Nicholas Riasanovsky. Russian identities. A historical survey. Oxford: Oxford University Press, 2005, p 222.

¹⁷⁸ Protokollis allajoonitud lauseosa.

¹⁷⁹ Metoodilise nõupidamise protokoll nr 2. 26.01.1955. ERA.R-2002.1.85, l 4a.

¹⁸⁰ David Brandenberger. National Bolshevism: Stalinist mass culture and the formation of modern Russian national identity, 1931-1956. Cambridge (Mass.) : Harvard University Press, 2002, p 15.

¹⁸¹ Kevin McDermott. Stalin and Stalinism. - The Oxford Handbook of the History of Communism. Oxford: Oxford University Press, 2014, p 78. Ants Viires. Eesti ajalugu stalinistlikus haardes. – Tuna 2003, nr 1, lk 39.

¹⁸² Atko Rimmel. Ateism kui nõukogude teadus. - Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi 2010, nr 38, lk 46.

¹⁸³ William Taubman. The Khrushchev period, 1953-1964. – The Cambridge history of Russia. Volume III. The twentieth century. Ronald Grigor Suny (ed.) Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p 282. Teine maailmasõda tõi mõneks ajaks võimu ning kiriku leppimise, sest Stalin nägi õigeusu kirikus võimalust ühiskonda moraliseerida. Richard Madsen. Religion under Communism. – The Oxford handbook of the history of communism. Oxford: Oxford University Press, 2014, p 588. Üldiselt ongi erinevaid suunamuutusi religiooniküsimustes seostatud pigem päevapoliitiliste vajaduste kui ideoloogilise

varasemast veelgi suurema survega kirikule.¹⁸⁴ Hruštšov oli veendunud, et religioon on ajast lootusetult maha jäänud mineviku jäänuk, mis tuli võimalikult kiiresti kõrvale heita.¹⁸⁵ Ateismi pealesurumine ühiskonnas tõi kaasa kirikute sulgemise või nende muutumise paigaks, kus sai tegeleda usuvastase agitatsiooniga.¹⁸⁶

Turismi-Ekskursiooni Valitsuse direktor Puh heitis juba enne ateismikampaania algust mitmel korral ekskursioonijuhtidele ette, et neil „puudub antireligioosne propaganda“ ning rõhutas, et on vaja: „Tuletada meelde usu agressiivset rolli. Usuvastane propaganda tuleb läbi viia, kus võimalik.“ 1955. aasta veebruaris toimunud TEV-i nõupidamisel arutati muuhulgas Toomkiriku külastuse üle. Kuigi Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsuse korralduse järgi tuli kirikutest rääkimist ning neisse sisenemist vältida, leidis ekskursioonijuht Duržinina, et ekskursioonigrupiga tuleks kindlasti kirikusse minna, sest muidu „viib kirikuteener ise ekskursiooni läbi grupile ja see on palju halvem, kui meie seda teeme.“¹⁸⁷ Nõupidamisel otsustati, eirates TEKV-i korraldust vältida kirikuid, ekskursioonigrupid siiski kirikusse viia, rakendades seejuures faktide abil antireligioosset propagandat „nagu näiteks see, et kirik võitles ka valitsemise positsiooni eest nagu teised agressorid ja et ka kirikus endas olid jumala ees klassivahed.“¹⁸⁸ 1955. aasta 18. mai Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsuse korraldusega selline kõrvalekalle likvideeriti ning kirikute külastamine lõpetati, kuna see oli poliitiliselt ohtlik samm ning „usule propaganda tegemine.“¹⁸⁹ Kuigi olemasolevad arhiivimaterjalid ei kajasta piisavalt kõiki Moskvast tulnud signaale, võib kõnealuses otsuses tajuda Puhi soovi mitte ärritada Moskvat. 1954. aasta sügisel oli Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsus väljendanud selgelt oma rahulolematust siinse TEV-i

järjepidevusega. Jane Ellis. Some reflections about religious policy under Kharchev. – Religious policy in the Soviet Union. Sabrina Petra Ramet (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p 85.

¹⁸⁴ Roger Bartlett. A history of Russia. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2005, p 260; Täpsemalt on Hruštšovi ateismikampaania alguseks loetud 1958. aastat. Atko Rimmel. Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990: tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011, lk 289.

¹⁸⁵ Archie Brown. Kommunismi tõus ja langus. Tõnis Värnik (tõlk.). Tallinn: Varrak, 2011, lk 305.

¹⁸⁶ Simon Franklin. Identity and religion – National identity in Russian culture. An introduction. Simon Franklin and Emma Widdis (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2006, p 104; Victoria Smolkin-Rothrock. The Ticket to the Soviet Soul: Science, Religion, and the Spiritual Crisis of Late Soviet Atheism. The Russian Review, Vol 73, Issue 2 (Mar. 2014), pp 172-173.

¹⁸⁷ Metoodilise nõupidamise protokoll nr 2. 26.01.1955. ERA.R-2002.1.85, l 5.

¹⁸⁸ Samal nõupidamisel arutati muuhulgas selle üle, kas muuta Riia eeskujul ka Tallinna Toomkirik muuseumiks, aga esialgu otsustati seda siiski mitte teha. Protokoll nr 5. 09.02.1955. ERA.R-2002.1.85, l 17.

¹⁸⁹ Nõupidamine 18.05.1955. ERA.R-2002.1.85, l 92.

tegevuse suhtes ning teinud Puhile ka hoiatuse. Võimu ning kiriku omavahelised suhted mõjutasid kahtlemata ka turismipoliitikat, mis väljendus töös käsitletava ajaperioodi vältel eelkõige ekskursioonitekstide arutelude käigus.

3.3 Turistide teenindamine

3.3.1 Ekskursioonide läbiviimine

Nõukogulike traditsioonide vaimus turismi organiseerimine tähendas muuhulgas ekskursioonide läbiviimist võimu olulisust ja tugevust sümboliseerivates paikades. Üks sellistest kohtadest oli näiteks Velikije Luki, kuhu Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsus soovitas TEV-il 1946. aastal ekskursioone organiseerida.¹⁹⁰ Eelkõige tegeles TEV siiski kodumaiste, Eesti-siseste, ekskursioonide korraldamisega. Kõiki kohalikke ekskursioone viidi läbi nii eesti kui ka vene keeles ning neid võib jagada järgnevalt: 1) linnaekskursioonid; 2) ekskursioonid muuseumidesse; 3) ekskursioonid kolhoosidesse, tehastesse ja vabrikutesse; 4) linnavälised ekskursioonid. Sõjajärgsetel aastatel tehti linnaekskursioone lisaks pealinnale ka Pärnusse ja Haapsallu, 1940. aastate lõpus lisandusid nimistusse Tartu ja Viljandi. 1950. aastate aruannetes on nii Pärnu, Haapsalu Tartu kui ka Viljandi linnaekskursioonid siiski marginaalse tähtsusega, konkurentsilt kõige enam tähelepanu pöördi Tallinnas läbiviidavatele ekskursioonidele. Muuseumide, tehaste, vabrikute ja kolhoosidega olid Turismi-Ekskursiooni Valitsusel sõlmitud vastavad lepingud, mille kohaselt viisid muuseumides ja teistes asutustes ekskursioone läbi sealsed töötajad.¹⁹¹ Linnavälised ekskursioonid toimusid näiteks Tallinna lähiümbruses, üks tavalisemaid sihtkohti oli Pirita.¹⁹² Turismi-Ekskursiooni Valitsusel tuli teha koostööd ka teiste NSV Liidu Turismi- Ekskursioonide Valitsustega. Igal hooajal tuli kokku leppida Moskva, Leningradi ja Läti NSV Turismi-Ekskursiooni Valitsusega kaugekskursioonide organiseerimise ja vastuvõtmise küsimustes.

¹⁹⁰ Kirjavahetus Üleliidulise Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusega eelarve, metoodilistes jt küsimustes. ERA.R-2002.1.6, l 11.

¹⁹¹ Очет 1948. г. ERA.R-2002.1.32a, l 7.

¹⁹² 1951. aastal tõdeti TEV-i nõupidamisel, et Tallinn ei kuulu nende linnade hulka, mille lähiümbruses oleks kerge korraldada huvitavaid ekskursioone, sest seal puudusid kohad, kus jalakäijad saaksid käia jalutamas. Samuti oli vähe võimalusi rongiga väljasõitmiseks. Probleemiks peeti sedagi, et linna lähedal olevate jaamade ümbrus oli võrdlemisi ühetaoline ega suutnud inimesi köita sel määral, et sinna mksaks korraldada väljasõite. Eesti NSV Turismibaasile Tallinnas 1951.a.. ERA.R-2002.1.43, l 6.

Ekskursioonide läbiviimise metoodika ning struktuur olid kindlaks määratud ja nende ettevalmistamisele pandi suurt rõhku. Esmalt tuli paika panna reisi eesmärk, seejärel valida ekskursiooni teema ja tutvuda paiga ning objektidega. Järgmiseks koostati ekskursiooniplaan, mis tuli seejärel koosolekul läbi arutada. Pärast seda viis ekskursioonijuht läbi prooviekskursiooni ning kui kõik sobis, kinnitati ekskursioon esmalt kohalikul tasandil ning seejärel Moskva Turismi-Ekskursiooni Keskvalituse poolt.¹⁹³ Näiteks ekskursiooni „Vana Tallinn“ eesmärgiks seati Tallinna ajaloo ja vaatamisväärsuste tutvustamine, grupp pidi jalgsi mööda linnatänavaid liikuma 2,5–3 tundi. Metoodilise juhendi järgi pidi ekskursioon „olema poliitiliselt kasvatuslik, kõneledes sakslaste ikkest ning kuidas vene rahvas aitas sellest vabaneda, lisaks peab rääkima linna ülesehitustöödest“.¹⁹⁴

Ekskursioonijuht pidi alati vähemalt 10 minutit enne gruppi kohal olema ning vajadusel ootama turiste pool tundi, kui selle aja jooksul kedagi ei tulnud, võis ta lahkuda. Väljastpoolt saabuval gruppe, näiteks Leningradist ja Riist, tuli aga oodata kuni nende saabumiseni.¹⁹⁵ Ekskursiooni läbi viies tuli ekskursioonijuhil alati järgida plaani, millega oli kindlaks määratud nii ekskursiooni ajaline kestus, jututeemad kui grupi liikumine mööda marsruuti. 1950. aastal maksis kõige odavam ekskursioon Eesti NSV piires 1 rubla ja 50 kopikat, kalleim aga 2 rubla ning 50 kopikat. Kõige lühem ekskursioon kestis 1 tund (Tallinna Linnamuuseumisse), pikimad vältasid 4 tundi (jalutuskäik Piritale ning Jäneda põllumajandustehnikumi külastus).¹⁹⁶

1960. aastaks olid Tallinna välja töötatud ekskursioonid järgmistel teemadel: 1) Tallinn – Eesti NSV pealinn“, „Tallinn – enne ja nüüd“, „Vana Tallinn“, „Kadrioru ajaloolised mälestusmärgid“ ja „Tallinn – revolutsioonilise liikumise keskus“. Turistide seas olid neist populaarsemad „Tallinn – enne ja nüüd“ ja „Kadrioru ajaloolised mälestusmärgid“.¹⁹⁷ Aegviidu-Nelijärve turismibaas viis läbi aga matkasid baasi ümbruses ja organiseeris ekskursioone teemal „Jäneda Põllumajandusliku Tehnikumi

¹⁹³ Методика экскурсионной работы 1951.а. ERA.R-2002.1.43, l 1.

¹⁹⁴ План экскурсии на тему "Старый Таллинн". ERA.R-2002.1.18, l 7,13.

¹⁹⁵ Protokoll nr 1 30.10.1958.а. ERA.R-2002.1.128, l 14.

¹⁹⁶ Очёт 1951 г. ERA.R-2002.1.32а, l 5.

¹⁹⁷ Ettekanded turismialase töö kohta 1959.а. ERA.R-2002.1.131.

õppe- ja katsemajand“ ning „Kolhoos Kaardiväelane“.¹⁹⁸ Aegviidu-Nelijärve turismibaasi ekskursioonijuhtidel tuli turistidega kaasa sõita Jäneda põllumajandustehnikumi ja kolhoosi Kaardiväelane¹⁹⁹, kus sealsed kohalikud töötajad tutvustasid põllumajanduse olukorda ja selle iseärasusi Eesti NSV-s.²⁰⁰

Mõlemal ekskursioonil kõnelesid sissejuhatavalt ka Aegviidu-Nelijärve turismibaasi ekskursioonijuhid, kes rääkisid Eesti NSV ajaloost, naabritest, geograafiast ja nõukogude võimu „suurtegedest“. Illustreeriva näitena võib tuua katkendi 1954. aastast pärinevast tekstist Jäneda põllumajandustehnikumi toimunud ekskursioonilt: „Nõukogude agrotehnika on maailma eesrindlikumaid ning see areneb ja täiustub pidevalt. Nõukogude Liidu kommunistliku partei targal juhtimisel saavutas meie töötav rahvas uusi hiilgavaid võite kõigil aladel. Nõukogude Liit – võimas sotsialismimaa võitleb rahu ja rahvaste julgeoleku eest ning on eeskujuks kõigile rahvastele vaba ja õnneliku elu ülesehitamisel.“²⁰¹ Kuna põllumajandus ning tööstus olid nõukogude ühiskonnas tähtsal kohal, olid kolhooside ja käitiste külastused üheks võimaluseks „nõukogude tegelikkusega“ tutvumiseks,²⁰² millega loodeti turistidele näidata, kuidas „tundmatuseni on muutunud meie maa tööstuse pale: endiste viletsate, primitiivse tehnikaga varustatud vabrikute asemel on kerkinud hiigeltehased, mis on varustatud ja töötavad maailma eesrindlikuma – nõukogude tehnikaga.“ Näiteks viidi turiste ekskursioonidele vabrikutesse Marat, Punane Koit ning Volta tehasesse.²⁰³

Üks kunagistest ekskursioonikäijatest, Maali E. (sündinud 1923.a) on meenutanud, kuidas ta 1950. aastate keskpaigas külastas kolhoosi: „Esimene käik loomulikult oli kolhoosi kontorisse. Esimees Rudolf Reigo, endine talunik, tutvustas meid kontori tööga, oli ladusa ja muheda jutuga. Edasi läksime kolhoosi farmidesse. Käisime ka lüpsifarmis, kus lüpsjaks üle rajooni kuulus lüpsja Aliide Uibopuu. Loomad olid heas

¹⁹⁸ Ettekanded turismialase töö kohta 1951.a. ERA.R-2002.1.43, l 1.

¹⁹⁹ Metoodilise nõupidamise protokoll nr 6. 14.02.1955. ERA.R-2002.1.85, l 19

²⁰⁰ Aegviidu-Nelijärve turismibaasi temaatilised tööd, ekskursioonitekstid. ERA.R-2002.1.91, l 34.

²⁰¹ Ekskursioonitekst: „Jäneda põllumajandustehnikum“. ERA.R-2002.1.91, l 5.

²⁰² „Nõukogude tegelikkusega“ tutvumise eesmärgil toimusid tihtipeale ka kirjanike ning teiste loovisikute loomungulised komandeeringud just kolhoosidesse, sovhoosidesse, tehastesse ning kaevandustesse. Aive Mandel. Eesti kirjanike loomungulised komandeeringud Stalinismi ajal. – Ajalooline ajakiri, 2011, nr 2 (136), lk 154.

²⁰³ Приветственное письмо товарищу Иосифу Виссарионовичу Сталину от делегатов и гостей Эстонской Республиканской межсоюзной конференции профсоюзов. EAA.R-271.1a.35, l 16.

toitumuses, laut puhas ja hästi valgustatud.“²⁰⁴ See oli näide sellest, kuidas kollektiviseerimist esitleti positiivses valguses. Nõukogulike ekskursioonide näilisus ja tegelikkuse moonutamine on muidugi omaette pikem uurimusküsimus.

Ekskursioonidel oli võimalik käia ka spetsiaalsete turismimarsruutide raames, mis olid põhjalikult läbi mõeldud ning pidid pakkuma vaheldusrikast reisi ning uusi teadmisi. 1959. aastaks oli Eesti NSV-ga seotud marsruute üheksa: 1) „Mööda Eestit“ 2) „Mööda Läti ja Eesti NSV-d“ 3) „Mööda Balti vabariikide pealinnu“ 4) „Mööda Baltimaid“ 5) „Tallinn“ 6) „Mööda Lõuna-Eestit“ 7) „Otepää“ 8) „Aegviidu-Nelijärve“ 9) „Aegviidu-Nelijärve kahele inimesele“. Marsruudid kestsid 5-20 päeva ning nende hind jäi 25-70 rubla vahele. Näiteks turismimarsruut nr 84 „Mööda Eestit“ maksis 70 rubla ning kestis kokku 20 päeva, millest 4 päeva veedeti Tallinnas, 10 päeva kestel sõideti bussiga mööda ENSV-d ja Aegviidu-Nelijärve turismibaasis peatuti 6 päeva. Juunist augustini läbi viidud marsruut pidi andma ülevaate „liiduvabariigi majandus- ja kultuurielust, ajaloolistest ja arhitektuurilistest mälestusmärkidest ning looduslikest vaatamisväärsustest.“²⁰⁵ Tallinnas olid ette nähtud ekskursioonid linnas, hõlmates Kadrioru pargi ja Kunstimuuseumi külastust ning jalgsimatka mööda rannäärt Piritale. Lisaks külastati mööda Eestit sõites põlevkivirajooni Kohtla-Järvel, sõideti Peipsi järve äärde, Tartusse, Otepäälle, Sangastesse, Viljandisse, Pärnusse ning seejärel Aegviidule-Nelijärve turismibaasi.²⁰⁶ Proua Loreida S. (sündinud 1930.a) on meenutanud sooja tunde, kuidas ta 1950. aastate lõpus sõitis paarikümne päeva jooksul mööda Eesti NSV-d, et „avastada enda jaoks uusi paiku ning inimesi“.²⁰⁷

3.3.2 Matkade korraldamine

Turismi kui „ühe parima massispordi ala“ juurde kuulusid kindlasti ka matkad, mida läbides said „nõukogude inimesed õppida tundma oma kodumaad, omada palju kasulikku, vahetada töökogemusi ja luua uusi sõprussidemeid“.²⁰⁸ Matkamist soovitati

²⁰⁴ ERM KV 987, lk 182,188.

²⁰⁵ Ettekanne turismi olukorrast 1959.a. ERA.R-2002.123, 1 2-4.

²⁰⁶ Ettekanne turismi olukorrast 1959.a. ERA.R-2002.123, 1 4-5.

²⁰⁷ ERM KV 988, lk 281, 285.

²⁰⁸ Aruanne 1956.a. ERA.R-2002.1.95, 1 26.

just noortele, et nad saaksid täiendada enda teadmisi ajaloost, geograafiast, loodusest ja kirjandusest. Matkade tähtsustamine ei olnud ainuomane vaid nõukogude võimule, kuivõrd sarnast suundumust võis leida samuti sõjaeelsest Eestist. 1920. aastal asutatud Eesti Turistide Ühing andis 1938. aastal välja matkakavad, mille eesmärk oli ärgitada inimesi matkama „kodumaa kaunimatele kohtadele, mis pakuvad matkajaile rikkalikult ilu ja veetlevust“. Niisiis oli eesmärk, sarnaselt nõukoguliku diskursusega, tutvumine kodumaaga. Erinevalt näiteks stalinismiaegsetest oludest, mil välismaad kujutati ohtliku ning ebameeldiva paigana, soovitati 1938. aastal inimestel kindlasti matkata ka väljaspool kodumaa piire.²⁰⁹

Lühikeste kevadmatkadega²¹⁰, mis kestsid 1-2 päeva, soovitas Turismi-Ekskursiooni Valitsus alustada juba aprillis-mais, et valmistuda ning treenida nii eelolevateks pikemateks matkadeks suvel ja samas „jälgimaks looduse talveunest ärkamist“.²¹¹ Sel puhul soovitati turistidel koostada vastav päevik, kuhu saaks märkida, „kaugel kevad on ning kirjeldada ilmastikku“.²¹² Sarnaselt ekskursioonidele suhtuti ka matkade korraldamisse täie tõsidusega. Et kõik kulgeks edukalt, soovitati ettevalmistustöödega alustada juba varakult. Kindlasti oli vaja moodustada vähemalt neljast inimesest koosnev grupp, kes olid jõu, treeningastme ja huvide poolest sarnased. Kõik matkast osavõtjad pidid endale seadma mingi sihi, mis võis olla väga mitmekesine ja sõltuda inimese huvidest või haridusest.²¹³

Matkamarsruudi koostamise järel tuli grupi liikmete vahel tööjaotus paika panna. Esimesena nimetati grupijuht, kelleks pidi olema kogenud turist. Teisena otsustati ära grupijuhhi asetäitja ning seejärel majandusülem, sanitar, toimetaja, kes pidi matka välklehe väljaandmise eest hoolitsema, kultuuritöötaja, isetegevuse organiseerimiseks peatustes, ning kõige lõpus fotograaf. Kogu grupp pidi kordamööda täitma matkapäevikut, et „üks inimene selle täitmisest väga ära ei väsiks“.²¹⁴ Samas soovitati igal turistil pidada ka isiklikku matkapäevikut. Matka kestel tuli läbi viia ka

²⁰⁹ Kuhu reisida. Kuidas reisida. Eesti Turistide Ühingu matkad. Tallinn: Eesti Ühistrükikoda, 1938, lk 3.

²¹⁰ Pikemad matkad võisid kesta kuni nädal.

²¹¹ Läheneb turismihooaeg. ERA.R-2002.1.43, 1 3.

²¹² Ibid.

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Aruanne 1956.a. ERA.R-2002.1.95, 1 26.

mitmesuguseid üritusi nagu näiteks sportlikud võistlused ja mängud.²¹⁵ Matkajad ööbisid telkides ning tegid endale süüa tuleasemel. Mõned matkamarsruudid pakkusid võimalust ööbida ka turismibaasis, mille hulka kuulus võimalus seal süüa.²¹⁶

Enne teeasumist tuli kindlasti läbi viia treeningmatk, et omandada „oskus liikuda kaardi järgi, kasutada kompassi, joonistada kohapeal topograafilist kaarti, ületada mägesid ja jõgesid, telki üles panna, süüdata lõket ning teisi olulisi nüansse.“²¹⁷ Kõik matkad tuli registreerida kohalikus Turismi-Ekskursiooni Valitsuses, kus oli võimalik saada konsultatsioone matkamarsruutide valikust. Matkajatele rõhutati, et matka edukaks sujumiseks oli alati vaja enne starti koostada marsruut, hankida vajalik matkavarustus ja teatada Turismi-Ekskursiooni Valitsusele grupi koosseis.²¹⁸ Vähemalt 14. aastased, kes läbisid kindlaksmääratud matkamarsruudid, teenisid märgi „NSVL Turist“, mis tõendas, et nad olid õppinud Nõukogude Liidu ajalugu ning näidanud enda oskusi, nagu lõkketule süütamine, telgi ülespanemine või kompassi kasutamine. 12.-14. aastased said välja teenida märki „Noor turist“.²¹⁹

Enne matka algust tuli matkajatel rivistuda turismibaasi ette, kus toimus matkavarustuse²²⁰ viimane kontroll ning seejärel pidas baasi ekskursiooni- või matkajuht sissejuhatava kõne. Näitena võib tuua katkendi Aegviidu-Nelijärve turismibaasi ekskursioonijuhi kõnest 1955. aastal: „Seltsimehed turistid! /.../ Matkajate märkmed, matkapäevikud, joonised ja albumid on läbi imbunud patriotismist ning armastusest oma Nõukogude kodumaa ja rahva ning nõukogude rahva, partei ja valitsuse vastu. Turistid ei näe vaid enda kodumaa sotsialistlikku tänapäeva, vaid õpivad tundma ka tema ajaloolist, revolutsioonilist minevikku, tema looduse rikkusi ja kodukoha arenemisperspektiive stalinistlike viisaastakute plaanide alusel.“²²¹ Kõnealune tekst vastas igati direktor Puhi sõnastatud nõuetele, kelle arvates pidi

²¹⁵ Ibid, l 26.

²¹⁶ Aruanne 1958.a. ERA.R-2002.1.118, l 36.

²¹⁷ Läheneb turismihooaeg. ERA.R-2002.1.43, l 3.

²¹⁸ Ibid, l 4.

²¹⁹ Приказ но. 156. ERA.R-2002.1.112, l 12.

²²⁰ Matkavarustuse hulka kuulusid näiteks telk kahele inimesele, veepudel, seljakott, treeningülikond ja toidutegemiseks katel. Aruanne 1958.a. ERA.R-2002.1.118, l 36.

²²¹ Aegviidu-Nelijärve turismibaasi temaatilised tööd. ERA.R-1.91, l 10.

ekskursioonijuhtide poolt räägitav olema „pealetungiv, kasvatuslik“.²²² Taolised kõned pidid matkajatele mõjuma innustavalt ning kasvatama neis lojaalsust nõukogude võimu vastu. Tänapäeval tunnistavad mitmed tollased osalejad, et selline „ideoloogiast läbi imbunud“ organiseeritud turism hakkas neile vastu, seepärast eelistati pigem „sõpradega iseseisvalt reisida“.²²³ Kaleph J. (sündinud 1927.a) on aga meenutanud, kuidas nõukogude ajal sai inimesele töö esmaseks „eluvajaduseks“, sest ärgati ja uinuti töömõtetega. Tegelikult „inimene pole masin“ ning seepärast sai ekskursioonide ja looduses matkadega end kõigest sellest välja lülitada.²²⁴

3.3.3 Transpordiprobleemid

Sõjajärgselt oli üheks suurimaks murekohaks transpordiga seonduv.²²⁵ Turismi-Ekskursiooni Valitsus ei olnud siinkohal erand. Transpordiraskused tulid esile mitmetes Moskvasse saadetud kirjades, kus paluti Eesti NSV-sse saata lisamasinaid. Esimest korda tehti seda juba 1946. aastal, kuid tulutult, sest sõiduvahendeid juurde ei saadud.²²⁶ Olukorra paranemist ei olnud märgata järgnevatelgi aastatel. Näiteks 1949. aasta jaanuaris ei saanud TEV läbi viia bussiekskursiooni „Tallinn – ENSV pealinn“, sest buss oli remondis²²⁷ ja 1950. aastatel tunti muret selle üle, et bussi oli võimalik kasutada vaid aeg-ajalt.²²⁸ 1953. aastal kurdeti aga busside mahutavuse üle. Kirjavahetusest Moskvaga selgub, et TEV-i hinnangul raskendas ekskursioonide läbiviimist 25-30-kohaliste busside puudumine ning olukorra parandamiseks paluti 1954. aastal sellele tõsist tähelepanu pöörata. Näitena toodi marsruudi „Mööda Eestit“ teenindamine, kus oli alati üle 30 inimesi, aga buss oli kõigest 16-kohaline.²²⁹ Kuni 1960. aastani ei viinud ükski Moskvasse saadetud TEV-i kiri soovitud resultaadini.

²²² Protokoll 02.03.1955. ERA.R-2002.1.85, l 30.

²²³ ERM KV 983, lk 13.

²²⁴ ERM KV 982, lk 89.

²²⁵ Olaf Mertelsmann. Turumajanduselt käsumajandusele. - Eesti NSV aastatel 1940-1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Tõnu Tannberg (koost.). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, lk 447.

²²⁶ Kirjavahetus Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusega. ERA.R-2002.1.6, l 9.

²²⁷ Очѣт 1951. ERA.R-2002.1.40, l 41

²²⁸ Aruanne 1956.a. ERA.R-2002.1.95, l 15.

²²⁹ Kirjavahetus Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusega. ERA.R-2002.1.61, l 112.

Transpordivahendite vähesus tekitas kohalikul tasandil omamoodi konkurentsi sõidukitele. Kui kohalik TEV nägi süüd Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusel, siis Aegviidu-Nelijärve turismibaas ei olnud rahul siinse valitsuse tegevusega ja süüdistas viimast ükskõiksuses. Aegviidu-Nelijärve turismibaasi ärritas 1955. aastal näiteks see, et oma jõududega töökorda seatud turismibaasi veoauto tuli seejärel loovutada hoopiski Tallinnale: „Olukord oli ebanormaalne ka bussijuhi jaoks, kes parandas sõiduki, aga pidi selle andma Tallinna turismibaasi kasutusse, peagi aga oli veoauto taas sõidukõlbmatu.“ Aegviidu-Nelijärve turismibaasi hinnangul mõjus transpordita jätmine halvasti toidu- ja tarbekaupade hankimisele, lisaks oldi sunnitud turiste transportima sõidukõlbmatu autoga, mis oleks „vihmaste ilmadega võinud avariisse sattuda.“²³⁰ Leevendust transpordiprobleemile ei saanud ning põhiliseks sõiduvahendiks, millega toimetati turiste ühest kohast teise, oli nii 1940. aastate lõpus kui ka 1950. aastatel²³¹ siiski tavaline veoauto.²³² Näiteks Stella S. (sündinud 1929.a) mäletab, kuidas „1955. aastal sõitsime Leningradi ekskursioonile lahtises veoautos, hiljem muidugi juba bussiga.“²³³ Vaima R. (sündinud 1928.a) meenutab samuti, kuidas keskkooli ajal sai põhiliselt sõita veoautode kastides. „Keskkoolis käidi klassiga nii Moskvast, Leningradist kui ka mööda Eestit“.²³⁴

3.3.4 Eesti NSV turismibaaside tegevus

Aastatel 1946-1947 tegeleti aktiivselt kohaliku turismibaasi võrgustiku kujundamisega. Eesmärk oli turismibaaside organiseerimine Tallinnasse, Nelijärvele, Tartusse ning Pärnusse. 1948. aastal suudeti tegevust alustada vaid Tallinnas ning Nelijärvel. Sealsed turismibaasid olid uuritava ajaperioodi vältel kaks olulisemat turismibaasi Eesti NSV-s. Tartu ning Pärnu turismibaasi avamise ebaõnnestumises nähti süüd nii vajalike ruumide kui ka piisavate rahaliste vahendite nappuses. 1952. aastal tõusis taas päevakorda uute turismibaaside avamine Viljandis, Tartus ja Haanjas. Välja pakutud paikadest suudeti vaid Viljandis avada 1955. aastal uus turismibaas, mille ülesandeks sai jalgratta-, vee-

²³⁰ Ettekanne Aegviidu-Nelijärve turismibaasilt 1955. ERA.R-2002.1.92, lk 50-51

²³¹ Veoautoga ekskursioonile sõitmine oli üsna tavaline ka 1960. aastatel. ERM KV 983, lk 211.

²³² Vaata Lisa 3. Ekskursioon inimeste veoks kohandatud veoautodega Lõuna-Eestis. 1956. aasta. EFA.683.0-195656.

²³³ ERM KV 985, lk 266, 270.

²³⁴ ERM KV 1036, lk 210, 231.

ning jalgsireiside organiseerimine.²³⁵ Kahjuks ei ava arhiivimaterjalid detailsemalt Viljandi turismibaasi tegevust. Aastatel 1958-1960 arutati mitmel korral Tartus ning Narvas turismibaaside avamist, kuid ideetasandilt kaugemale ei jõutud. Nii saabki Eesti NSV turismibaaside tegevust lähemalt uurida vaid Tallinna ja Aegviidu-Nelijärve turismibaasi näitel.

Tallinna turismibaas asus aadressil Pikk 71 kolmes teineteisega liidetud hooneteblokis.²³⁶ Alates 1952. aastast organiseeris baas ekskursioone peamiselt seal ööbivatele külalistele, ülejäänuid Tallinna ekskursioone pidi teenindama Turismi-Ekskursiooni Valitsus. Tallinna turismibaasile valmistas palju probleeme väike mahutavus. 1953. aastal ähvardas sanitaarinspeksioon lausa baasi sulgeda, kuna voodid olid liialt tihedalt paigutatud. Keskmiselt suudeti korraga turismibaasis majutada 60 inimest. 1959. aastal tegi Tallinna san-epidemioloogia jaam ettekirjutuse, et turismibaasis ei tohi korraga majutada üle 40 inimese. Kuna turismibaas asus ajaloolises hoones ning oli muinsuskaitse all, ei olnud võimalik hoones ümberehitusi teha. Seepärast olid osad turistid paigutatud näiteks Pärnu maantee Ehitustehnikumi ühiselamusse. Tallinna turismibaas pidas seda suureks probleemiks, sest sellega „kaotavad turistid aega, mida nad siin veedavad.“²³⁷ Ruumikitsikuse lahendamiseks loodeti enda valdusesse saada Pikk 73 asuv hoone, mida siiski ei saadud.²³⁸

Lisaks majutusele valmistas Tallinna turismibaasile 1950. aastatel raskusi turistide toitlustamine. Turismibaasil oli turistide toitlustamiseks sõlmitud leping sööklaga „Viru“. Kõik aga ei sujunud nii hästi, kui sooviti. Näiteks 1953. aasta aruande põhjal ei olnud Tallinna turismibaas pakutava toiduga rahul, mistõttu plaaniti suvehooajaks turistide toitlustamises osas kokkuleppele jõuda sööklaga „Tervis“.²³⁹ Murekohaks oli ka see, et Tallinna turismibaasil puudusid toidunõud, mida püüti hankida Riiaist. Tallinna turismibaasi pidi saabujaid toitma esimesel päeval kaks kord, hommikul ja

²³⁵ Aruanne 1959. a. ERA.R-2002.1.123, l 27.

²³⁶ Tänapäeval asub sel aadressil hotell Kolm Õde.

²³⁷ Tallinna turismibaas. ERA.R-2002.1.128, l 1-3.

²³⁸ Tallinna turismibaasi olukorrast 1959.a. ERA.R-2002.1.123, l 10.

²³⁹ Nõupidamine 03.05.1953. ERA.R-2002.1.63, l 12

lõuna ajal, ülejäänud päevadel pakuti süüa kolm korda päevas. Aegviidu-Nelijärve turismibaasi liikujatele anti kaasa kuivtoit.²⁴⁰

Nelijärvel tegutses esialgu puhkekodu, kuid 1948. aastal kujundati see ümber Aegviidu-Nelijärve turismibaasiks.²⁴¹ Tallinnast asus Aegviidu-Nelijärve turismibaas 56 kilomeetri kaugusel Purgatsi järve kaldal. Talvel töötas Aegviidu-Nelijärvel suusabaas, mis oli populaarne sportlaste ning kooliõpilaste seas.²⁴² Suvel suudeti korraga majutada kuni 200 inimest (osa majutati koos telkidesse) ning talvel kuni 90 inimest. Aegviidu-Nelijärve turismibaas majutaski turiste, kas majas või telkides, seejuures viimaseid sai baasist laenutada. Telkide ümbrus pidi olema niisugune, et „turistid ööbiksid ja elaksid seal meeleldi“.²⁴³

Nii Tallinna kui Aegviidu-Nelijärve turismibaasil tuli tähelepanu pöörata ka turistide ekskursioonidest vaba aja sisustamisele.²⁴⁴ Kahtlemata pidi turismibaasides veedetud aeg olema turisti jaoks kasvatuslik ning hariv, seepärast tegeleti ideoloogiliselt sobiva meelelahutuse pakkumisega väga tõsiselt. Korraldati näiteks isetegevusõhtuid, viktoriine ja kontserte, lauldi ning 1950. aastate teises pooles tehti algust ka filmide näitamisega. Küllastajaid ärgitati aega veetma turismibaasi raamatukogus, kus sai lugeda ilukirjandust, ajalehti ning ajakirju. Põhjalikum kirjeldus leidub Aegviidu-Nelijärve turismibaasis toimunud vaba aja sisustamise kohta. Turismibaasi lähedal asuva Purgatsi järve kaldale oli ehitatud vettehüppetorn, samuti oli turistide käsutuses paadisadam 15 sõudepaadiga. Samuti asusid turismibaasi juures palliväljakud ning võimlemiskoht.²⁴⁵ Lisaks korraldati „massilaulude ja rahutemaatiliste laulude õppeõhtuid“, 1950. aastate lõpust filmiõhtuid, arutelusid mõne raamatu või etenduse üle ning võistlusi parima musitseerija või deklamaatori välja selgitamiseks. Riiklikke tähtpäevi tähistati pidulike koosolekutega ja sellele järgnevate kontsertosadega. Lenini surma-aastapäeval

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Asmu Saar. Aegviidu-Nelijärve. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1958, lk 18.

²⁴² Aegviidu-Nelijärve turismibaasi temaatilised tööd. ERA.R-2002.1.92, l 6. Talvine hooaeg Aegviidu-Nelijärve turismibaasis kestis novembri lõpust kuni märtsi alguseni.

²⁴³ Protokoll 10.12.1954. ERA.R-2002.1.75, l 19.

²⁴⁴ Oluliseks peeti seda, et turistidele jääks vaba aega, mida nad said oma äranägemise järgi sisustada. Tegelikult sooviti ka seda aega juhtida vastavalt ideoloogilistele vajadustele.

²⁴⁵ Aegviidu-Nelijärve turismibaasi töötajad viisid turistidele läbi hommikuvõimlemist. Aegviidu-Nelijärve turismibaasi temaatilised tööd. ERA.R-2002.1.92, l 7, 15.

korraldati aga leinakoosolekuid.²⁴⁶ Tihti esinesid turistidele isetegevuslased Aegviidu kultuurimajast ning Aegviidu pioneerid, kes esinesid oma laulu- ning tantsukavaga. Teemaõhtute korraldamisel puhul pandi suurt rõhku nende kasvatuslikele eesmärkidele, vältida tuli „tühiseid ettekandeid ja üritusi“. ²⁴⁷ Turistidele peeti loenguid mitmesugustel teemadel, nagu näiteks „Rahvusvaheline olukord“ ja „Nõukogude Liit kaitsel rahu eest“. Tihti organiseeriti spetsiaalseid eesti ja vene rahvakunsti õhtuid. Oluline oli ka silmas pidada turistide tausta (elukutse, harrastusalad, vanus, organisatsioonilise kuuluvuse, hariduslik tase) ning vastavalt sellele tuli korraldada üritusi.²⁴⁸

3.3.5 Tuusikud

Tuusik oli dokument, mis tagas ööbimise turismibaasis, toitlustamise, transpordi ühest paigast teise ning ettenähtud ekskursioonidel osalemise. Tuusikutega sai reisida nii üleliidulistel kui ka kohalikel turismimarsruutidel või lihtsalt aega veeta turismibaasides. Neid sai osta Turismi-Ekskursiooni Valitsuse ning ametiühingute kaudu. Ametiühingud võisid seejuures tuuskuid jagada töötajatele premeerimiseks tasuta või müüa soodsama hinnaga. Tuusikute müügijuhendi järgi ei pidanud inimene tuusikut ostes kogu summat korraga maksma, piisas sellest, kui kõigepealt tasuti 25% hinnast ja ülejäänud summa pidi hiljemalt üks kuu enne tuusiku tähtaja algust tasutud olema. Müüdud tuusikuid ei olnud võimalik enam tagastada, samuti ei saanud tuusikute algusaega muuta. Turismituusikute omandamise kord nägi ette, et alla 16. aastastele noortele ei tohtinud turismituusikuid müüa.²⁴⁹ Näiteks Lore M. (sündinud 1923.a) mäletab: „Positiivne oli see, et nõukogude ajal pääsesid ka lihtsad inimesed reisile. Ettevõtted-asutused võimaldasid töötajatele tasuta tuusikuid. Kuna reisimine ei olnud kõige kallim, siis sai ka enda raha eest reisitud.“²⁵⁰ Ka Helve T. (sündinud 1924.a) meenutab tuusikuid hea sõnaga: „See oli tehtud mees, kes selle sai.“²⁵¹ Tuusikute jagamist võib võrrelda prääniku või auhinna jagamisega²⁵² ning see oli üks võimalus

²⁴⁶ Aruanne 1954.a. ERA.R-2002.1.76, l 9-10.

²⁴⁷ Ibid, l 22.

²⁴⁸ Aegviidu-Nelijärve turismibaasi temaatilised tööd. ERA.R-2002.1.92, l 7. Aruanne 1956.a. ERA.R-2002.1.95, l 16.

²⁴⁹ Turismituusikute omandamise kord 1955.a. ERA.R-2002.1.89, l 21.

²⁵⁰ ERM KV 983, lk 96, 111-112.

²⁵¹ ERM KV 984, lk 32, 94.

²⁵² Christian Noack on tasuta tuusiku saamist võrrelnud hästi tehtud töö ning eeskujuliku käitumise eest saadud auhinnaga. Christian Noack „You have probably heard all about this.“ Baltic Seaside Resorts as

Nõukogude kodanikele meelde tuletada sotsialistlikus süsteemis elamise kasulikkust ja panna neid keskenduma selle positiivsetele omadustele.²⁵³

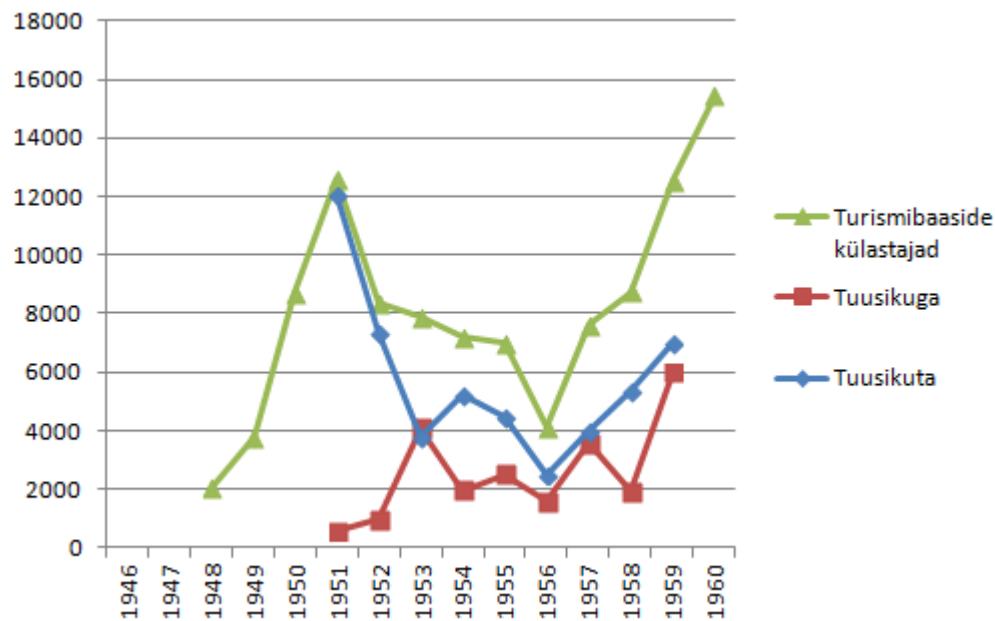
Turistide külastajate arvu kogumise ning dokumenteerimisega pidi turismibaasides tegelema dispetšer.²⁵⁴ Arhiivimaterjalide põhjal saab analüüsida turismibaasides viibimist aastatel 1948-1960 ning tuusikute kasutamist ENSV kahes suuremas turismibaasis, Tallinnas ja Aegviidu-Nelijärvel, 1951.-1959. aastani (joonis 1). Üldise tendentsina saab välja tuua Tallinna turismibaasi suuremat populaarsust turistide hulgas. 1948. aastal viibis turismibaasides 1118 inimest. 1951. aastaks oli külastajate arv kasvanud 12 632 inimeseni, kellest üle 95% olid tuusikuta reisijad. Järgneval aastal oli külastajate arv aga 8346. Languse ühe põhjusena võib näha 1951. aasta Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsuselt saadud määrust, mille järgi ei võinud tuusikuta turistid turismibaasides viibida kauem kui viis päeva ning mis võis vähendada turismibaasides kauem viibida soovinute huvi.²⁵⁵ Turistide arv näitas pidevat langust kuni 1956. aastani, kuid hakkas seejärel tasapisi tõusma.

Soviet Tourist Destinations. – Tourismus im Ostseeraum. Tourism in the Baltic Region. Lüneburg: Nordost Institut, 2011, p 216.

²⁵³ Anne E. Gorsuch. There's no Place Like..., p 785.

²⁵⁴ Инструкция о работе диспетчера 24.04.1953. ERA.R-2002.1.61, l 87.

²⁵⁵ Приказ 27. апреля 1951.г. ERA.R-2002.1.39.

Joonis 1. Tallinna ja Aegviidu-Nelijärve turismibaaside külastatavus ja tuusikute kasutamine aastatel 1948-1960.

Allikad: Очѣт 1948. г. ERA.R-2002.1.18, l 20; Очѣт 1949. г. ERA.R-2002.1.24, l 10; Очѣт 1950. г. ERA.R-2002.1.36, l 1; Очѣт 1951. г. ERA.R-2002.1.48, l 49; Очѣт 1952. г. ERA.R-2002.1.57, l 47; Очѣт 1953. г. ERA.R-2002.1.69, l 53; Очѣт 1954. г. ERA.R-2002.1.77, l 43; Очѣт 1955. г. ERA.R-2002.1.89, l 94; Очѣт 1956. г. ERA.R-2002.1.96, l 34; Очѣт 1957. г. ERA.R-2002.1.110, l 43; Очѣт 1958. г. ERA.R-2002.1.118, l 30; Очѣт 1959. г. ERA.R-2002.1.123, l 35; Очѣт 1960. г. ERA.R-2002.1.131, l 5.

Kuigi turismibaasid pidid esmajärjekorras teenindama tuusikuga reisinud inimesi, moodustasid tuusikuta turistid turismibaaside külastajate hulgas selge enamuse. Vaid 1953. aastal oli tuusikuga reisinud inimeste arv paari protsendi võrra suurem. Tuusikuga reisijate arv sõltus tuusikute väljastamisest ja olemasolust. Näiteks 1954. aastal palus TEV Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsuselt eraldada rohkem tuusikuid, sest neid ei saadud kõigile soovijatele müüa.²⁵⁶ Paraku ei anna aruandlus selget ülevaadet sellest, kui suur osa reisijatest oli siia tulnud mujalt Nõukogude Liidust. Kindlasti oli külastajaid ka väljastpoolt Eesti NSV-d, sest selle kohta esineb viiteid mõningates TEV-i aruannetes, kuid kahjuks mitte süsteemsel kujul.

²⁵⁶ Kirjavahetus Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusega 20.10.1954. ERA.R-2002.1.154, l 16;

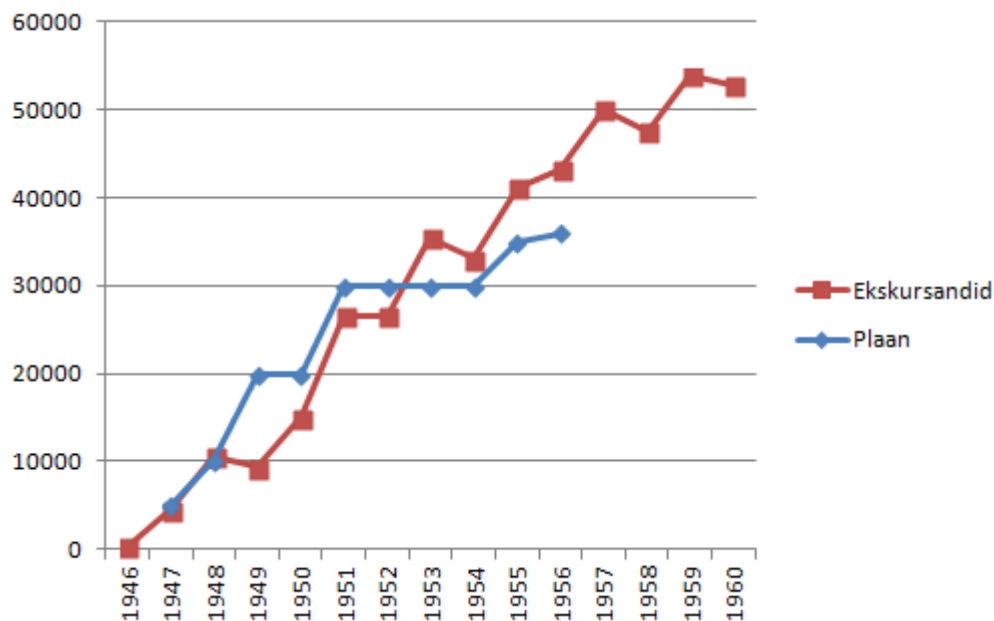
3.4 Nõukoguliku turismipoliitika tulemuslikkusest Eesti NSV-s

Hinnates Turismi-Ekskursiooni Valitsuse töö tulemuslikkust Eesti NSV-s, tuleks silme ees hoida neid eesmärke ja ülesandeid, mis tollasele turismile seatud olid.

Üheks turismipoliitika tulemuslikkuse mõõtmisvahendiks oli suutlikkus ette antud plaane täita. Uurides Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsuse poolt koostatud ekskursiooniplaane siinsele TEV-ile ning ekskursioonidest osavõtjate arvu ajavahemikul 1946-1960 (joonis 2), saab tõdeda, et esimesel tegutsemisaastal oli TEV-i tegevus loid – ekskursioone viidi läbi vaid 329 inimesele. Rahaliste võimaluste nappus oli kindlasti üheks peamiseks põhjuseks, miks sõjajärgsetel aastatel ekskursioonidel osalus üsna madal oli.²⁵⁷ Elanikud ei olnud jõudnud toibuda veel sõjast ning sellele järgnenud raskustest, rahvaarv ja elatustase oli pärast II maailmasõda oluliselt langenud.²⁵⁸ Kuni 1952. aastani oli TEV-il tõsiseid probleeme ette nähtud plaanide täitmisega, ainsaks erandiks oli 1948. aasta, mil seda napilt teha suudeti. Kõige suuremad vajakajäämised olid 1949. aastal, mil plaani täitmine jäi alla 50% ja ühe arvatava põhjusena võib siin välja tuua 1949. aasta küüditamise järelmõjud. Ajavahemikul 1953-1956 suudeti iga-aastaseid plaane aga juba ületama hakata ning ekskursantide arv hakkas märgatavalt tõusma. Poole kõikidest turistidest moodustasid linna- ning muuseumi ekskursioonide külastajad.

²⁵⁷ Anne Gorsuch. *There's no Place...*, p 769.

²⁵⁸ Olaf Mertelsmann. *Turumajanduselt käsumajandusele*, lk 451, 456.

Joonis 2. Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsuse ekskursiooniplaanid ENSV TEV-ile ja ekskursioonidest osavõtjate arv aastatel 1946-1960.

Allikad: Очѐт 1948. г. ERA.R-2002.1.18, l 20; Очѐт 1949. г. ERA.R-2002.1.24, l 10; Очѐт 1950. г. ERA.R-2002.1.36, l 1; Очѐт 1951. г. ERA.R-2002.1.48, l 49; Очѐт 1952. г. ERA.R-2002.1.57, l 47; Очѐт 1953. г. ERA.R-2002.1.69, l 53; Очѐт 1954. г. ERA.R-2002.1.77, l 43; Очѐт 1955. г. ERA.R-2002.1.89, l 94; Очѐт 1956. г. ERA.R-2002.1.96, l 34; Очѐт 1957. г. ERA.R-2002.1.110, l 43; Очѐт 1958. г. ERA.R-2002.1.118, l 30; Очѐт 1959. г. ERA.R-2002.1.123, l 35; Очѐт 1960. г. ERA.R-2002.1.131, l 5; План 1948. г. ERA.R-2002.1.15, l 5; План 1949. г. ERA.R-2002.1.24, l 10; План 1950. г. ERA.R-2002.1.32a, l 1; План 1952. г. ERA.R-2002.1.53, l 47; План 1953. г. ERA.R-2002.1.64, l 42; План 1954. г. ERA.R-2002.1.76, l 5; План 1955. г. ERA.R-2002.1.86, l 1. План 1956. г. ERA.R-2002.1.95, l 6.

Olukorda Moskva poolt hinnatuna võime tõdeda, et TEV-i algse suutmatusega plaane õigeaegselt täita, ei oldud kindlasti rahul. 1950. aastal tegi Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsus ka sellekohase märkuse, heites TEV-ile ette liialt väikest teenindatud ekskursantide arvu ning ENSV-le seati eeskujuks Läti NSV Turismi-Ekskursiooni Valitsus, kel oli plaanitäitmisel paremad tulemused ette näidata.²⁵⁹ 1954. aastal käisid TEV-i direktor Puh, Tallinna turismibaasi direktor Pint ja mõned TEV-i ekskursioonijuhid Läti NSV Turismi-Ekskursiooni Valitsuse tööga tutvumas ning võtsid osa Riias toimunud ekskursioonidest. Pärast reisi Riiga tõdes Puh, et Läti NSV TEV-i organiseeritud ekskursioonid peaks olema siinsele TEV-ile eeskujuks: „seal on suurt tähelepanu pööratud ekskursioonide korraldamisele, /.../ ekskursioonijuhid on kogu

²⁵⁹ Kirjavahetus Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusega 08.02.1950. ERA.R-2002.1.59, l 9.

päeva grupi teenistuses, aga meil nii ei ole.”²⁶⁰ Seega ei olnud kohalikud ametnikud ka ise enda tööga rahul, seades sarnaselt Moskva ülemustega, enesele eeskujuks Läti NSV Turismi-Ekskursiooni Valitsust. Samas püüdis TEV, vähemalt näiliselt, tõsiselt võtta talle seatud kohustust organiseerida ja läbi viia ekskursioone ning matku vastavalt nõukogude ideoloogiale ning rõhutades neid teemasid, mis võimu silmis olulised olid. TEV-i tööd mõjutas siiski rida tollase ajastu iseärasusi, nagu probleemid transpordi organiseerimisel, toitlustamise või töödistsipliiniga.

TEV-i suutmatus organiseerida turismibaase lisaks Tallinnale, Aegviidu-Nelijärvele ning Viljandile ka mujal Eesti NSV-s, oli kahtlemata üks ebaõnnestumise märke. Uute turismibaaside avamist arutati küll korduvalt, kuid need jäid vaid ideedeks paberil, mis ei jäänud Moskvale märkamata. Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsus soovitas TEV-il „tõsisemalt suhtuda turismitöösse“ ning pakkuda rohkem majutusvõimalusi.²⁶¹ TEV nägi ebaõnnestumise põhjusena rahaliste võimaluste nappust. Sellega seletati ka 1950. aastate teisel poolel turismi propageerivate käsiraamatute vähesust ning reklaamide ja kaadri koolituse kahanemist.

Kirjavahetus Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusega näitab, et nõukoguliku turismipoliitika rakendamisel ootas Moskva kohalikult organilt ennekõike plaanitäitmist ega hoolinud TEV-i poolt tõstatatud probleemide lahendamisest või palvete rahuldamisest. Selle pinnalt ei ole võimalik täheldada, et nõukoguliku siseturismi hoogustumine ENSV-s oleks kuulunud nõukogude inimeseks ümberkujundamise protsessis²⁶² prioriteetsete kasvatusviiside hulka.

Hinnanguid selle kohta, kuidas TEV-il õnnestus kujundada Eesti NSV elanikest patriootlikku kodumaa-armastust, ei ole kasutatud aruandlusest võimalik leida. Turismi-Ekskursiooni Valitsuse kaudu käivitatud nõukogulik turismipoliitika oli üheks etapiks loosungi „turism massidesse“ elluviimisel. Selle tulemuslikkuse hindamiseks tuleb arvesse võtta ka mitmeid teisi tegureid ja näitajaid. Tehtut isikutasandil, ERM-i

²⁶⁰ Protokoll 06.05.1954. ERA.R-2002.1.75, 14-5.

²⁶¹ Приказ но. 05.05.1959. ERA.R-2002.155, 16.

²⁶² Aigi Rahi-Tamm, Irena Saleniece. Re-educating Teachers: Ways and Consequences of Sovietization in Estonia and Latvia (1940-1960) from the Biographical Perspective. *Journal of Baltic Studies*, No 4, 2015, pp xx-xx (in publish).

Korrespondentide arhiivi koondatud mälestuste pinnalt hinnates, saab nentida, et reisimisvõimalusi nõukogude ajal on peetud üheks tollase ajastu positiivsemaks nähtuseks. Kuivõrd see ideoloogia või poliitilise kasvatustööga seotud oli, on mälestustes taandunud.

Kokkuvõte

Käesolevas töös uuriti siseturismi Eesti NSV-s aastatel 1946-1960 Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu (ÜAÜKN) Turismi-Ekskursiooni Valitsus (TEV) ENSV-s tegevuse näitel. Lähtuvalt võimu vajadustest pidi TEV Eesti NSV-s ellu hakkama viima nõukogulikku turismipoliitikat, mis nägi ette turismi massidesse viimist ning mille tulemusena pidi sündima patriootlik ning füüsiliselt terve nõukogude rahvas.

Eesmärkide saavutamiseks tuli TEV-il propageerida turismi ning vastavalt ideoloogiliste kaanonitele läbi viia ekskursioone, sportlikke matku ja organiseerida turismimarsruute. TEV-ile allunud turismibaasid tegelesid lisaks ekskursioonide ja matkade läbiviimisele ka turistide majutamise, toitlustamise ning ideoloogiliselt sobiva meelelahutuse pakkumisega turismibaasis viibinutele. Ajavahemikul 1946-1960 avati Eesti NSV-s turismibaasid Tallinnas, Aegviidu-Nelijärvel ning Viljandis. Üheks TEV-i läbikukkumise märgiks majutuspaikade organiseerimisel, oli suutmatuse käivitada uusi turismibaase ENSV-s. Nende avamist arutati korduvalt, kuid ideetasandilt siiski kaugemale ei jõutud. Samuti oli TEV-i puhul ilmne Tallinna-kesksus, mis väljendus Tallinna turismibaasi silmnähtavas soosimises, viimase töös ei toodud praktiliselt kunagi välja vajakajäämisi.

Tagamaks sobivat kaadrit, tegeles TEV tõsiselt töötajate koolitamisega. Seejuures olid olulisel kohal nii tööalaste oskuste kui ka õigete ideoloogiliste vaadete omandamine, mida kontrolliti kohalikul tasandil moodustatud kvalifikatsioonikomisjoni poolt. Eelkõige pöörati suurt tähelepanu ekskursiooni- ja matkajuhtide turismitööks ette valmistamisele. Lisaks ekskursioonide ja matkade läbiviimisele õpetati ka seda, kuidas õigesti käituda ning suhelda turistidega. TEV-i kaadrit ilmestasid 1950. aastatel tekkinud sisevastuolud, millest üks tähelepanuväärsemaid oli TEV-i direktori Johannes Puhhi ning Aegviidu-Nelijärve turismibaasi direktori Erich Lillemetsa vastasseis, mis lõppes viimase jaoks ametist tagandamisega. Lisaks vaevas TEV-i madal töödistsipliin, mille üheks peamiseks põhjuseks oli motiveeriva töötasu puudumine.

TEV allus identsele emainstitutsioonile Moskvas, Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusele, kes rahastas ning kontrollis siinset valitsust. Kohalikul tasandil tehtud kavade ja tegevusaruannete põhjal tuli TEV-il regulaarselt Moskvasse saata tööplaan ning ülevaateid tehtud tööst. Kirjavahetus Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsusega näitab, et Moskva ootas siinselt asutuselt eelkõige plaanitäitmist ega pidanud prioriteediks TEV-i poolt tõstatatud palvete rahuldamist või probleemide lahendamist.

Kõige enam korraldas TEV linnaekskursioone, mille olulisemate vaatamisväärsuste hulka tõusid nõukogude võimu tähtsustavad mälestusmärgid ning monumendid. Lisaks olid tähtsal kohal ekskursioonid kolhoosidesse, vabrikutesse ning tehastesse, mida peeti vajalikuks „nõukogude tegelikkusega“ tutvumiseks. Matkad, mis olid turismi sportlikumaks vormiks, pidid tugevdama inimese füüsisist ning andma uusi oskusi, sealhulgas õpetama looduses toimetulemist. Ekskursioonidel räägitav pidi seejuures vastavuses olema nõukogude ideoloogiaga, mille tulemusena muutus vägagi oluliseks kajastuvate teemade valik. Kõige enam käsitleti ekskursioonitekstide aruteludel ajaloo ning kirikuga (religiooniga) seonduvat.

Uurides Turismi-Ekskursiooni Keskvalitsuse poolt koostatud ekskursiooniplaane siinsele TEV-ile ning ekskursioonidest osavõtjate arvu ajavahemikul 1946-1960, saab tõdeda, et esimesel tegutsemisaastal viis TEV ekskursioone läbi vaid 329 inimesele, mille peamisteks põhjusteks olid rahvaarvu ja elatustaseme langus pärast Teist maailmasõda. Ajavahemikul 1953-1956 suudeti iga-aastaseid plaane aga juba ületama hakata ning ekskursantide arv hakkas märgatavalt tõusma. 1960. aastal oli ekskursantide arv juba üle 50 000 inimese.

TEV müüs turistidele ka tuusikuid, mis tagasid ööbimise turismibaasis, toitlustamise, transpordi ühest paigast teise ning ettenähtud ekskursioonidel osalemise. Tuusikutega sai reisida nii üleliidulistel kui ka kohalikel turismimarsruutidel või lihtsalt aega veeta turismibaasides. Ajavahemikul 1951-1959 peatusid turismibaasis suuresti tuusikuta turistid. Tuusikuga reisijate arv sõltus eelkõige tuusikute olemasolust ja väljastamisest. Kahjuks ei anna olemasolev aruandlus selget ülevaadet sellest, kui suur osa reisijatest oli siia tulnud mujalt Nõukogude Liidust. Kindlasti oli külastajaid ka väljastpoolt Eesti

NSV-d, mille kohta leidub viiteid mõningates TEV-i aruannetes, kuid paraku mitte süsteemsel kujul.

Hinnanguid selle kohta, kuivõrd TEV-i tegevus aitas kujundada Eesti NSV elanikes patriootlikku kodumaa-armastust, ei ole kasutatud aruandlusest võimalik leida ning see suund on markeeritav pigem loosunglikul kujul. Turismi-Ekskursiooni Valitsuse kaudu käivitatud nõukogulik turismipoliitika oli etapiks „turism massidesse“ elluviimisel. Selle tulemuslikkuse hindamiseks tuleb arvesse võtta mitmeid erinevaid tegureid. Eesti Rahva Muuseumi Korrespondentide arhiivi koondatud mälestuste põhjal tuleb selgelt esile, et nõukogudeaegseid reisimisvõimalusi on peetud üheks tollase ajastu kõige positiivsemaks küljeks ning seosed ideoloogilise või poliitilise kasvatustööga on neis mälestustes varju jäänud, teadlikkus neist seostest on tagasivaatavalt perspektiivilt lähenedes nõrk.

Käesolev magistritöö analüüsis nõukoguliku turismipoliitika käivitamist Eesti NSV-s ühe konkreetse siseturismi organiseerinud nõukogude institutsiooni näitel aastatel 1946-1960. Hindamaks nõukogulikku turismipoliitikat tervikuna, oleks vajalik jätkata TEV-i reorganiseerimise järel tööd alustanud ENSV Ametiühingute Nõukogu ENSV Turismi-Ekskursiooni Valitsuse uurimisega. Samuti vajaks lähemat käsitlemist Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu Kuurortide, Sanatooriumide ja Puhkekodude Eesti Valitsuse ning Eesti NSV Haridusministeeriumi Vabariikliku Laste Turismi-Ekskursiooni Jaama tegevus.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Eesti Ajalooarhiiv (EAA)

Fond 271 – Ajalooarhiiv (allarhiiv 271. Ametiühing)

Fond 5311 – Tartu Ülikool (allarhiiv 128, Ametiühingu komitee)

Eesti Filmiarhiiv (EFA)

Fond 683 – Karl Laane

Eesti Riigiarhiiv (ERA)

Fond 1040 - Eesti Ametiühingute Kesknõukogu

Fond 2002 – Vabariiklik koondis Eesti Turist

Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastuste arhiiv (ERM KV)

KV 982-985, 987-988 – Elu nõukogude ajal I (küsimusleht nr 207, koostaja Heiki Pärdi)

KV 1036 – Muutused eesti ühiskonnas nõukogude ajal (küsimusleht nr 215, koostaja Olaf Mertelsmann)

Tartu Ülikooli raamatukogu püsitrükiste kogu

PT-1551 – Turism. Reklaamplakatid 1936-1947

Perioodika

Postimees 1932, 1939.

Turismi Teataja 1938.

Publitseeritud allikad

Juhend turismi-ekskursiooni töö korraldamiseks koolis. Tallinn: [Eesti NSV Haridusministeerium], 1956.

Kuhu reisida. Kuidas reisida. Eesti Turistide Ühingu matkad. Tallinn: Eesti Ühistrükikoda, 1938.

NSV Liidu Ametiühingute põhikiri. Tallinn: Rakendustrükiste kirjastus, 1949.

Tallinna juht. Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu Turismi-Ekskursioonivalitsus Eesti NSV-s. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1950

Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu XIV pleenum (Kõned ja otsused). Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1946.

Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu XVI pleenum (Kõned ja määrused). Tallinn: Poliitiline Kirjandus, 1947.

Kirjandus

Annuk, Eve. Totalitarismi ja/või kolonialismi pained: miks ja kuidas uurida nõukogude aega? - Võim&kultuur. Arvo Krikmann, Sirje Olesk (toim.) Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum, 2003, lk 13-39.

Baranowski, Shelley; Furlough Ellen. Being elsewhere: Tourism, Consumer Culture, and Identity in Modern Europe and North America. Ann Arbor: Michigan University Press, 2001.

Bartlett, Roger. A history of Russia. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2005.

Brandenberger, David. National Bolshevism: Stalinist mass culture and the formation of modern Russian national identity, 1931-1956. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 2002.

Brown, Archie. Kommunismi tõus ja langus. Tõnis Värnik (tõlk.). Tallinn: Varrak, 2011.

Brüggemann, Karsten. Kultuuriline külm sõda Moskva tagalas: kultuurse puhkeaja muutuvad mustrid stalinismijärgses NSV Liidus. - Eesti Kunstimuuseumi toimetised.

Proceedings of the Art Museum of Estonia 3[8], 2003. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2013, lk 77-89.

Долженко, Геннадий. История туризма в дореволюционной России и СССР. Ростов н/Д : Издательство Ростовского университета, 1988.

Ellis, Jane. Some reflections about religious policy under Kharchev. – Religious policy in the Soviet Union. Sabrina Petra Ramet (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2005, pp 84-104.

Endy, Christopher. Tourism. – Encyclopedia of the Cold War. Volume 2, K - Z. Index. Ruud van Dijk (ed.). New York; London: Routledge, 2008, p 903-905.

Franklin, Simon. Identity and religion – National identity in Russian culture. An introduction. Simon Franklin and Emma Widdis (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2006, pp 95-115.

Gorsuch, Anne E. All this is your world: Soviet tourism at home and abroad after Stalin. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Gorsuch, Anne. There's No Place like Home. – Slavic Review vol. 62, Winter, 2003, pp 760-785.

Gorsuch, Anne E. Time Travelers: Soviet Tourists to Eastern Europe. - Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism. Anne E. Gorsuch, Diane P. Koenker (ed.) Ithaca: Cornell University Press, 2006, p 205.

Gould-Davies, Nigel. The Logic of Soviet Cultural Diplomacy. Diplomatic History vol. 27, pp 193-214.

Gregory, Paul R. Terror by quota: state security from Lenin to Stalin: (an archival study). New Haven (Conn.); London: Yale University Press, 2009.

Hagopian, Mark N. Režiimid, liikumised, ideoloogiad: võrdlev sissejuhatus poliitikateadusse. M. Haab (tõlk.). Tallinn: Olion, 1993.

Jafari, Jafar. Tourism. - Encyclopedia of tourism. Jafar Jafari (ed.). London; New York: Routledge, 2005, p 585.

Johnston, Timothy. Being Soviet: identity, rumour, and everyday life under Stalin 1939-1953. Oxford: Oxford University Press, 2011.

Jowett, Gareth S., O'Donnell, Victoria. Propaganda and persuasion. Los Angeles: Sage, 2011.

Kallas, Teet. Vassili Aksojonov ja Eesti. – Vassili Aksjonov. Tähepilet. Tiito Himma (tõlk.) Tallinn: Eesti Päevaleht: Akadeemia, 2009, lk 214-223.

Kiik, Lembit. Ametiühingud võõra võimu all (1940-1990). Tartu: Greif, 2000.

Koenker, Diane P. Club Red: Vacation Travel and the Soviet Dream. Ithaca (N.Y.); London: Cornell University Press, 2013.

Koenker, Diane P. The Proletarian Tourist in the 1930s: Between Mass Excursion and Mass Escape. – Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism. Anne E. Gorsuch, Diane P. Koenker (eds.) Ithaca: Cornell University Press, 2006.

Koenker, Diane P. Travel to Work, Travel to Play: On Russian Tourism, Travel, and Leisure. – Slavic Review Vol. 62, No. 4, Winter 2003, pp 657-665.

Koenker, Diane P. Whose Right to Rest? Contesting the Family Vacation in the Postwar Soviet Union. – Comparative Studies in Society and History. Vol 51, No 2, Apr 2009, pp 401-425.

Kreegipuu, Tiit. Ajaloo rakendamine propagandarelvana ehk kuidas kujundati ajalookäsitlus Nõukogude võimu kehtestamisest 21. juunil 1940 Nõukogude Eesti ajakirjanduses aastatel 1945-1960. Tuna 2007, nr 3, lk 46-69.

Kreegipuu, Tiit. Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944-1954. – Eesti NSV aastatel 1940-

1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, lk 352-386.

Kreegipuu, Tiiu. Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944-1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel. Magistritöö. Tartu 2005.

Kreegipuu, Tiiu. The ambivalent role of Estonian press in implementation of the Soviet totalitarian project. Tartu: Tartu University Press, 2011.

Liivik, Olev. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945-1953. Magistritöö. Tartu 2005.

Liivik, Olev. Eesti NSV Ministrite Nõukogu institutsionaalne areng ja kaadrid 1940-1953. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014.

Madsen, Richard. Religion under Communism. – The Oxford Handbook of the History of Communism. Oxford: Oxford University Press, 2014, p 585-601.

MacCannell, Dean. The tourist: a new theory of the leisure class. Berkeley: University of California Press, 1999.

Mandel, Aive. Eesti kirjanike loomingulised komanderingud Stalinismi ajal. – Ajalooline ajakiri 2011, nr 2 (136), l 153-187.

McDermott, Kevin. Stalin and Stalinism. - The Oxford Handbook of the History of Communism. Oxford: Oxford University Press, 2014, p 72-89.

McKenzie, Brent. Soviet Tourism in the Baltic states. - Dark tourism and place identity. Managing and interpreting dark places. Leanne White and Elspeth Frew (eds.). London; New York: Routledge, 2013, pp 115-128.

Mertelsmann, Olaf. „Sovetiseerimise“ mõistest. – Eesti NSV aastatel 1940-1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Tõnu Tannberg (koost.). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, lk 13-29.

Mertelsmann, Olaf. Turumajanduselt käsumajandusele. - Eesti NSV aastatel 1940-1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa

arengute kontekstis. Tõnu Tannberg (koost.). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, lk 419-490.

Maurer, Eva. Al'pinzim as Mass Sport and Elite Recreation: Soviet Mountaineering Camps under Stalin. - Turizm: The Russian and East European Tourist under Capitalism and Socialism. Anne E. Gorsuch, Diane P. Koenker (ed.) Ithaca: Cornell University Press, 2006, pp 141-162.

Noack, Christian. „You have probably heard all about this..“Baltic Seaside Resorts as Soviet Tourist Destinations. – Tourismus im Ostseeraum. Tourism in the Baltic Region. Lüneburg: Nordost Institut, 2011, s. 199-221.

Nugin, Raili. Institutsioonide roll nõukogude kunstipoliitikas ning neist lahtirakendamise mõjud 1990. aastatel. – Acta Historica Tallinnensia 2004 (8), lk 61-76.

Pagel, Oliver. Politicized tourism between Finland and Estonian SSR, 1950s to 1970s: Ideological and security considerations. – SmART security. Tark turvalisus. Sisekaitseakadeemia toimetised 2011 (10). Lauri Tabur (toim.). Tallinn: Sisekaitseakadeemia, 2011, pp 325-343.

Rahi-Tamm, Aigi; Saleniece, Irena. Re-educating Teachers: Ways and Consequences of Sovietization in Estonia and Latvia (1940-1960) from the Biographical Perspective. Journal of Baltic Studies, No 4, 2015, pp xx–xx (in publish).

Riasanovsky, Nicholas V. Russian identities. A historical survey. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Riasanovsky Nicholas V.; Mark D. Steinberg. A history of Russia. Volume 2: Since 1855. Oxford : Oxford University Press, 2011.

Smith, Jeremy. Red nations: the nationalities experience in and after the USSR. Cambridge : Cambridge University Press, 2013.

Smolkin-Rothrock, Victoria. The Ticket to the Soviet Soul: Science, Religion, and the Spiritual Crisis of Late Soviet Atheism. – The Russian Review, Vol 73, Issue 2 (Mar. 2014), pp 171-197.

Stone, Philip. A Dark Tourism Spectrum: towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions - Tourism: An Interdisciplinary International Journal 54.2 (2006), p 145-160.

Raudsepp, Anu; Hiimaa, Karin. Vaenlase kuvandi loomine 1920.-1930. aastate NSV Liidu eestikeelses õppekirjanduses. – Tuna 2013, nr 2, lk 84-95.

Rommel, Atko. Ateism kui nõukogude teadus. - Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi 2010, nr 38, lk 44-64.

Rommel, Atko. Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990: tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011.

Rosenberg, Tiit. Eesti ajalugu – kas rahvusajalugu, maa-ajalugu või regionaalajalugu? - Rahvusvahelised rahvusteadused. Artiklikogumik rahvusülikooli 95. juubeliks. Tiit Hennoste (toim.). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014, lk 19-39.

Service, Robert. Seltsimehed. Maailma kommunismi ajalugu. Ehte Puhang (tõlk.) Tallinn: Varrak, 2010.

Tannberg, Tõnu. Kuidas ja kelle abil valitseti Eesti NSV-d. – Akadeemia 2003, nr 7, lk 1486-1494.

Tannberg, Tõnu. Nõukogude Eesti 1940-1953: Uuele režiimile vundamendi rajamise aastad. – Eesti NSV aastatel 1940-1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Tõnu Tannberg (koost.). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, lk 5-12.

Taubman, William. Khrushchev: The Man and his Era. New York: Norton, 2003.

Taubman, William. The Khrushchev period, 1953-1964. – The Cambridge history of Russia. Volume III. The twentieth century. Ronald Grigor Suny (ed.) Cambridge: Cambridge University Press, 2006, pp 268-291.

Undusk, Jaan. Retooriline sund Eesti nõukogude ajalookirjutuses. - Võim&kultuur. Arvo Krikmann, Sirje Olesk (toim.) Tartu : Eesti Kirjandusmuuseum, 2003, lk 41-68.

Urry, John. The tourist gaze. London [etc.]: Sage Publications, 2002.

Vari, Alexander. Introduction. Escaping the Monotony of Everyday Life under Socialism. – Socialist escapes: breaking away from ideology and everyday routine in Eastern Europe, 1945-1989. Cathleen M. Giustino, Catherine J. Plum, Alexander Vari (eds). New York; Oxford: Berghahn Books, 2013, pp 4-23.

Viires, Ants. Eesti ajalugu stalinistlikus haardes. – Tuna 2003, nr 1, lk 32- 47.

Wall, Geoffrey. Travel. - Encyclopedia of tourism. Jafar Jafari (ed.). London; New York: Routledge, 2005, p 600.

Internetileheküljed

Tampere, Ave. Rootslasest estofiil kogub nõukaaegset Tallinna turismiinfot. 17.01.2014

<http://epl.delfi.ee/news/kultuur/rootslasest-estofiil-kogub-noukaaegset-tallinna-turismiinfot?id=67633244> (24.03.2015)

The Tallinn Collector. <http://thetallinncollector.com/> (24.03.2015)

Korrespondentide vastuste arhiiv.

<http://www.erm.ee/et/Teadus-ja-kogud/Kogud/Arhiiv/Korrespondentide-vastuste-arhiiv> (17.04.2015)

Summary

Domestic tourism in the Estonian SSR in 1946-1960: A case study of the activities of All-Union Central Council of Trade Unions Tourist Excursion Bureau in the Estonian SSR

This thesis focuses on the domestic tourism in the Estonian SSR from 1946 to 1960, using the example of the All-Union Central Council of Trade Unions Tourist Excursion Bureau in the Tourist Excursion Bureau (TEU) of ESSR. The aim of this thesis was to examine the goals of tourism that were set by the Soviet government, how the bureau functioned and how the Soviet tourism policy was carried out through TEU.

As stipulated by the government, the task of TEU was to carry out the Soviet tourism policy in ESSR to shape the patriotic and physically healthy soviet citizens. To fulfill these goals, TEU had to promote tourism and – in accordance with the ideological canon – organise excursions and sportive hiking trips. Such events were organised by tourism bases (the subdivisions of TEU) that were also responsible for offering accommodation facilities and ideologically appropriate entertainment for the tourists who were staying at the tourism bases. Between 1946 and 1960, several tourism bases were opened in Tallinn, Aegviidu-Nelijärve and Viljandi.

TEU organised thorough training sessions for its personnel, to ensure that they were competent. Ideological competence was considered as important as professional competence. The guides were instructed on how to organise the excursions, but also on how to behave and communicate with the tourists.

The TEU in ESSR was a subdivision of the main department in Moscow (which had an identical function to the local TEU) that financed and supervised the local institution. Based on the local plans and activity reports, the Estonian TEU was regularly requested to send action plans to Moscow and give overviews of their past activities. Correspondence with the main department reveals that Moscow expected the local

institution to carry out the soviet tourism policy according to plan and did not pay any attention to the help requests from TEU or the problems that might have occurred.

The TEU mostly organised city tours. Excursions to collective farms were also very important – as a necessary means for getting acquainted to the „soviet reality“. Hiking trips, a more sportive form of tourism, were supposed to strenghten the physical shape of people and teach them new skills, including outdoor survival skills. The information provided during the excursions had to comply with the official Soviet ideology; as a result, the tour guides had to choose their topics with extra care, some of the most important subjects to be covered were history and church (religion).

Having researched the excursion plans that the main department set for the local TEU and the number of participants in 1946-1960, we can conclude that during the first year of its activity, TEU organised excursions for just 329 people. The scarcicity of financial resources was definitely one of the reasons why the number of participants was so low during the post-war period. The people had not yet recovered from war and the following hardships, the population and the standard of living had declined significantly after World War II. The rise in the standard of living caused the tourism to flourish as well. In 1953-1956, the annual plans were already surpassed and the amount of people who took part in excursions began to grow notably. Half of all the tourists were participants of city tours and excursions to museums.

No evaluations were found in these documents as to how sucessful the TEU was in shaping the patriotic love for the homeland in the citizens of ESSR. The Soviet tourism policy that was initiated through TEU was one stage in the process of carrying out the device „Tourism to the masses“.

Lisad

Lisa 1

Venekeelne TEV-i reklaamplakat propageerimaks ekskursioone Tallinnas ning selle lähiümbruses, Riias ja Leningradis. 1947. aasta. PT-1551 – Turism. Reklaamplakatid 1936-1947. Tartu Ülikooli raamatukogu pisi trükiste kogu.

ТУРИСТСКО-ЭКСКУРСИОННОЕ УПРАВЛЕНИЕ ВЦСПС по ЭСТОНСКОЙ ССР

Организует и проводит

ЭКСКУРСИИ

по ТАЛЛИНУ

По городу

1. Старый Таллин
2. Таллин — столица Эстонской ССР
3. Исторические памятники парка Кадрнор

В музеи

1. Таллинский городской музей
2. Таллинский гос. художественный музей
3. Музей естественных наук
4. Исторический музей
5. Музей Эдуарда Вильда
6. Зоологический сад

На заводы, фабрики

1. Фанерно-мебельная фабрика
2. Моторостроительный завод „Вольта“
3. Колпский машиностроительный завод
4. Машиностроительный завод „Ильмаринен“
5. Текстильная фабрика „Лунари Койт“
6. Трикотажная фабрика „Нарат“
7. Целлюлозно-бумажный комбинат
8. Стекольный завод

ЗАГОРОДНЫЕ ЭКСКУРСИИ

Организовываются прогулки и экскурсии выходы в Дом Туристов Ретондус-Паласу, лесам и озерам.

ЭКСКУРСИИ

в БРИТАНСКОЕ СОЮЗНОЕ ПЕРСИДОН
(на договорных условиях)
в ЛЕНИНГРАД и РИГУ

Консультации по всем вопросам туризма и экскурсий, а также справки и заказы на экскурсии производятся
в рабочие дни с 9.00 до 18.00 час., ул. ТЫНКСМЯГИ 10, ком. 6
Телефон 317-86/3

Lisa 2

Eestikeelne TEV-i reklaamplakat propageerimaks Tallinna ning selle lähiumbruse ekskursioone. 1947. aasta. PT-1551 – Turism. Reklaamplakatid 1936-1947.

Tartu Ülikooli raamatukogu pisi trükiste kogu.

ÕPPIGE TUNDMA TALLINNA MINEVIKUS JA OLEVIKUS!

VÕTKE OSA

ekskursioonidest

TALLINNA LINNAS

EKSKURSIONE KORRALDATAKSE KÕIGILE SOOVIJAILE
PUHAPÄEVAL JA REEDEL
algusega kell 11.00 ja 15.00

Organiseeritud gruppidele
korraldatakse ekskursioone
iga päev soovitud ajal

EELREGISTREERIMINE EKSKURSIONIDELE
TOIMUB IGAL TOOPÄEVAL KELLA 9.00–18.00

TÕNISMÄGI 10, tuba 6
Telef. 317-8613

DAJKN TURISMI-EKSKURSIONI VALITSUS
Eesti NSV-s

Lisa 3

Ekskursioon inimeste veoks kohandatud veoautodega Lõuna-Eestis. 1956. aasta.
EFA.683.0-195656.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maarika Tomingas
(sünnikuupäev: 18.09.1987)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Siseturism Eesti NSV-s aastatel 1946-1960: Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu Turismi-Ekskursiooni Valitsus ENSV-s tegevuse näitel“,

mille juhendaja on Aigi Rahi-Tamm,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 11.05.2015